

לפני תומכו חסדאי ואבר פרנסתו בענין רע. ואנו נחשוב כי עוד יותר הרע למנחם אשר ע' קצת תשובותיו הביא חשד עליו שחשדוהו במינות. כי לא דבר קמן הוא אשר שם לו עלילות דברים כאלו נוטה מדת התורה או מהפך חקיה כמו באמרו למנחם בפתרון: אשר לא חומה, אסרת את המותר והתרת את האסור (שם צד 8). ובפתרון: אל תאכלו ממנו נא, אמר: ותעשה שתי מצות מצוה אחת ותורה אחת משתי הירות וכן לא יאות להורות (צד 21). ובפתרון: ומלך את ראשו שאמר מנחם ענין שחימה הוא. ואמר דונש על זה: והענין הרע הזה הוא ענין ראש המינים ע"ג המחליק על תלמידי רבנן (שם צד 75). ובאלה הדברים אשר דבר דונש בבהלתו הלא היה די לעשות רושם בלב הקוראים ולהעיר החשד. ומי יודע אם לא באמת זה החשד הכה שורש בלב רבים עד שיצא עליו שם רע שהוא מין וקראי בלבבו. וע"י זה נמשך על מנחם כל הרע אשר באהו וכל התלואות אשר השיגוהו (ע' לעיל צד 59 בהערה). ואגם נאמר כי אף שלפי תכונתו המוסרית והנימוסית לא היה דונש האיש כרוחבו, וגם רובי תורותיו אינם נאותים לשכך את לבנו, בכל זאת לא נכחיש כי גם השגותיו ומחלקותיו פעלו על כל פנים לטובה על תרומת חכמת דקדוק הלשון והפתרון בזמן הגאונים ומבין שניהם, מנחם ודונש, יצא אורה לקצוי ארץ וים רחוקים.

אחרי אלה השלשה, רב מעדיה גאון, מנחם בן סרוק ודונש בן לבראם, אשר היו ראשי המחברים בחכמת דקדוק לשון, עוד קמו אנשים בכבל, במערב ובספרד בדורות הגאונים האחרונים והחלו להשלים החכמה. ונזכיר מהם את ר' יהודה בן דוד חי'ו, אשר חבר ספר דקדוק: אותיות הנוח וההמשך, ספר פעלי הכפל, ספר הנקוד, וכלם בלשון ערבי, ור' משה בן שמואל גיקמליה הכהן העתיק השנים הראשנים ללשון הקדש (הקדמת מעתיק ספר הרקמה). והוא היה הראשון אשר שם שרשי לשון הקדש בעלי שלש אותיות (שם צד XII). ובעלי לשון המאוחרים הוקירו ערכו מאד, ואמרו עליו שגלה לו הבורא דבר שלא נתגלה לרס"ג ראש המדברים (הקדמת פתרון). והוא היה ממערב ובני כבל נשאוהו על כל חכמי ארצו. כשראו חכמי כבל ספרו אמרו: לא ראינו מצד מערב דבר טוב חוץ מזה הספר שהוא יותר טוב מכל טוב שבעולם (שם ע' פרח). גם רב האי גאון כתב ספר בדקדוק וקראו המאסף (לעיל פי"ח). ובימיו נודעו חכמים רבים אשר כתבו ספרים בחכמה הזאת, כאשר נראה מספר מאזנים מר"א אבן עזרא איש מנה שם כל זקני לשון הקדש. וברקמה לה' יונה בן גנאה נמצא במקומות רבים מחברים מבעלי הדקדוק קרואים בשם. ואמנם אין גם ספק כי גם רב שרירא גאון וכן רב שמואל בן חפני, ועוד לפניו מר רב אהרן הכהן המכונה גם בשם בלב בן יוסף סגנדו אשר לשלשתם יחס פירושים על התורה לפי פשוטו, היו בקיאים בחכמת הדקדוק, כי לא יתכן לכתוב פירושים למקרא לפי הפשט בלתי ידיעה ברורה בדקדוק הלשון. ובפירוש העיד ר' יונה בן גנאה על רב שמואל בן חפני, כי היה מזהיר על למוד הדקדוק באזהרה מופלגת, באמרו: שהצוות בדבור והמהירות בחכמת הלשון לא תהינה כי אם בעמוד על שרשיו ותיכן שמושו (לעיל פי"ט). והנה אחרי דברי כל הפרק הזה נתברר לנו כי בקרב כל ימי הגאונים נמצאו אנשים אשר היתה ידם אמונה במליצת לשון הקדש ככל משפטיה וחקותיה. ואמנם כמו כן ראינו כי ספרים בחכמת הדקדוק לא נתחברו עד אחר זמן מרובה, גם לא היה אפשר לעשות ספר בדקדוק ולהעמיד כלליו, טרם הוכנה והוסדה המסורה ונתקן הנקוד על נכון, כי שני אלה, המסורה והנקוד הלא הם העמודים אשר חכמת לשון הקדש נכונה עליהם.

פרק שלישה ועשרים

המסורה ותניקור.

אין דבר אשר התרשלו ממנו קדמונינו יותר מההקדשה בכברי ימינו ובקדמוניות אומתנו, בכל רחבי שדה חכמת ישראל יחסרו לנו רושמים ברורים המודיעים תולדתה ותולדת ספרותה. הנה זה התלמוד הגדול ירחב ידים על כל קוץ וקוץ מן ההלכה יארץ דברו וירבה אמרים. גם ישים בגליונותיו מקום נכון לחמון הגדות נכוחות גם זרות, וזויותיו מלאות מספורי מעשים למאות אשר אין בהם מועיל, נרשמו בו כאר על לוחותיו אלפי ענינים אשר כנכרים נחשבו בקרב גבוליו. כי אין להם דבר עם התכלית העקרית אשר היתה למיסודו. נגד עיניהם, ובכל זאת זה התלמוד הגדול לא מצא נכון לפניו להודיע אף שמץ דבר מכמה ענינים גדולים הנאותים לפירוש אור על דברי ימינו על תולדת דתנו וחכמתנו וספרותנו. הן מי לא ידע מה יקר לנו לדעת מעשי „כנסת הגדולה“ ופקודתה ומן כל התוקף אשר פעלו אנשיה, הלא הם היו מיסודי הדת אחרי שוב העם מהגולה, להם מתייחסים התיקונים והחקים וההנהגות אשר היו חלק גדול מדת היהודיה, ואמנם מי לא ידע ג"כ כי אין בכל ספרותנו הקדמוניה אף הודעה ברורה אחת, מתי נתיסדה זאת הכנסת? מה היתה פקודתה העקרית? ומה היתה הסבה שנפסקה בסוף ימי שמעון הצדיק? מכל אלה הנקודות הנכבדות החשי קדמונינו ולא הודיעו דבר ברור. וכמו כן לא מסרו לנו הודעה ברורה מחתימת כתבי קדשנו. באיזה זמן קבעו שרק הארבעה ועשרים ספרים יוחזקו בקדושה והיה לחק בישראל להרחיק כל הספרים האחרים ולעשותם חיצונים? וגדולה מואת הלא יפלא למה בעלי התלמוד לא הודיעו דבר שלם וברור מענין סדור המשנה ושאר ספרי הבריות ומענין סדור התלמוד מתי נסדרו, ומי ומי לקחו חלק בסדורם? הנה על כל אלה לא מסרו לנו הודעות ברורות, רק מצאנו הנה והנה רמזים קטנים עליהם אשר היו כלא היו. ואמנם מה נתבונן מכל המראות האלה ומה נלמד מהן? הנה הן תוריהן כי ידיעות וחקירות כהנה אך כדברים מפלים נחשבו לקדמונינו ועל כן לא רשמום בספר. הם חשבו מחשבותיהם רק על ההנהגה והנמצא, ולא שמו לבם לדעת באיזה צד היה ואין נכרא. ואולם הבחינה הזאת תלמדנו בינה בעת נמצא כי יחסרו רושמים בספרות קדמונינו מאיזו פנה גדולה ספנות חכמת ישראל ואין ממנה כל זכר שלא נשפוט שבכבוד חסרון זכרונה אצלם לא היתה גם במציאות בזמנם כי אם נתלה החסרון בהתרשלות קדמונינו. אף כן הדבר כענין המסורה אם גם בכל ספרי קדמונינו אין דבר מתחלת הזמן אשר בו החלו לעסוק בה וליסדה בכבוד זה לא נחשוב כי תחלתה בזמן מאוחר, אכן אין העדר זכרון יסודתה אצל הקדמונים מפת על העדר מציאותה בימיהם.

הלא מגולה יקר וקדושה היתה תורת משה ישראל אותה שמרו כאישון בת עין, הקפידו על כל מלה ומלה על כל אות ואות ועל כל קוץ וקוץ. העסק בשמירה הזאת באמונה נחשב לצדקה גדולה לבעליו. מאז ומקדם השגיחו ראשי האומה על זה להפקיד אנשים מביני דבר להגיה כל הספרים על פי ספר מונה ומנוקה ממעות ואלה המגיהים נמלו שכרם מתרומת הלשכה. ובעולה נחשב למי שהשהה ספר שאינו מוגה בתוך ביתו. ותזהירות עוד גדלה מן העת אשר התרחב מדרש התורה ור' עקיבא וחכמי דורו וכל הבאים אחריהם הפליאו לעשות בו ודרשו כל אות וכל נקודה וכל קוץ וקוץ הלא אז היתה ישימת הנסחא נחוצה עוד יותר. ור' ישמעאל אשר הזהיר את ר' ס הלבבל להיות זהיר במלאכתו שהוא מלאכת שמים, שאם יחסיר אות אחת או יותר אות אחת נמצא מחריב כל העולם (עירובין יג.) שמתוך השגויו יכול לצמנה הרקן כלפי

כלפי מעלה או דעה נפסדת (רש"י ותוס' שם) גם מטעם שאמרנו היה יכול להזוהר: שירדק בבל מלה ובכל אית ובכל קוץ וקוץ כי הזוירות בכל אלה נחיצה לתכלית מדרש חכמים אשר הוא יסוד ההלכה. להגדיל השמירה והדקדוק בכל מלה ואז נגידה בתורה ומחבת קדושתה היו מונים וסיפרים את אותיותיה. ואמרו בתלמוד: לפיכך נקראו הראשונים סופרים שהיו סיפרים אותיות שבתורה (קדושין ל). והעלו בידם וי' דנחון חצים של אותיות ספר תורה, והתגלח חצים של פסוקים (שם) יכרסמנה חזיר מיער, עי"ן של מיער חצים של תהלים, והוא רחום יכפר עון חצים של פסוקים ולפי מספרם⁽¹⁾ יעלו פסוקי התורה על ה' אלפים וח' מאות ומ"ח, יתר על התורה תהלים שמונה, פחות ממנה שמונה דברי הימים (שם). והנה אלה הנקודות חלק עקרי להגדרת נוסח המקרא המכונה אצלנו מסור ה. ולפי זה לדעת התלמוד עסקו בכר הסופרים הקדמונים בחלק זה מן המסורה.

מלבד שספרו אותיות התורה ותיבותיה ופסוקיה, היו סופרים דבורים וענינים מיוחדים להודיע כמה פעמים דבור כך וכך נמצא בתורה, כמה פעמים נמצא מלה בהוראה ויצאת מכלל הוראתה הגולה לרוב, או בכתיבה שלא כדון הוראתה. כמו כמה פעמים נמצא כתוב בתורה מלאכה" (שבת מ"ט), כמה "ניזר נזרו" כתובים בתורה (ניזר ה'), כמה "אם" בתורה חובה (מכילתא משפטים פ"מ) כמה "הוא" בתורה נכתבים ביו"ד (אבות דר"נ פ"ד). וכן היו סופרים ומנים בחסרות ויהרות, כמו כמה תולדות בתורה חסרים (מדרש ב"ר פ"ב ובכ"מ). והפיקחה והכניקה בחסרות ויהרות היה להם ענין גדול, כי הן לרוב יסוד למדרשיהם. וזה שורש "אם למקרא אם למסרת"⁽²⁾. גם מנו יח תיקוני סופרים (תנחומא בשלח וב"ר בכ"מ) ודברו מענין מקרא סופרים ושור סופרים⁽³⁾ קריין ולא כתיבין כתיבין ולא קריין (גדרים לז), מן הסמיות שלמעלה ולמטה בפרשת ויהי בנסוע הארון (ספרי בהעלתך סי' פ"ד). מעשר נקודות בתורה (אבות דר"נ פ"ד), ממאה ושבעים וחמש פרשיות הכתובות בתורה (ירוש' שבת פ"ז), בד' מקומות נאמר עשה לך בר פל"א, ועוד הרבה כאלה מעניני המסרה ותימרה. ובמקום אחר הראנו (דדו"ד ח"ג צד 113) כי רבי שמיאל בר נחמני כבר הביא דבורים תיכונים שהמסרה שלנו מתמשת בהם. גם השם "מסורה" להוראת הגי' נוסח המקרא נמצא בתלמוד ובמדרשים עד שפתרו מאמר עזרא ויבינו במקרא אלו המסרות (גדרים לו: מילה ג'), וכאר יותר במדרש ויבינו במקרא מכאן למסרה (ב"ר ספ"ו) וכן הוא בירושלמי (מילה פ"ד ה"א) ועוד דרש חבל ככתב זן המסרה (שם פ"ב ח"א). וקרוב הדבר בעיני מאד כי היו בענין המסרה בריותיה מיוחדות ואולי היו נקבצות בקובץ מיוחד. ועוד נמצא שורים מהן בתלמוד ובמסכת סופרים⁽⁴⁾. והעסק באלה הענינים לא החל ברורות האחרונים כי לדעת בעלי הגמרא כבר התחילו בהם הקדמונים ולא עוד אלא שלפי עדותם היו הראשונים יותר בקיאים בעניני המסרה מכלדות האמוראים (שבת מ"ט: קדושין ל). מכל זה יוצא לנו ברור כי זאת המלאכה לגדר טיב נוסח המקרא לידע ולהודיע יישר כתיבת כל מלה ומלה ודקדוק

(1) לערך תצנו אחת היא לנו אם אלה הכספים בדקדוק ומתאימים עם הפסוקים שלנו או לא. והכ"כ ידוע שאינם מתאימים. יע"כ אנו רואים שחוקרינו עסקו בענינים האלה. ולעדות התלמוד היו בקיאים חרבת בחסרות ויהרות ובפסוקים קדושין ל. ובזמן התנאים כשנתקף להם דבר היו מביאים ס"ת ומנאו אותיות אי דבורים או פסוקים (שבת מ"ט):

(2) עי' מה שכתבתי בספרי בשש לשון המשנה אך 27 בענין אם למקרא ואם למסרה ותמצית דברי היא שחוראת אם כות היא כמו שורש ועיקר הדבר וע"כ יש אם למקרא כל' שהמקרא יסוד ויסקור למנה הכלל ואם למסרת יצתה שהמסרה המקרא ויחזור ודוגמתי אמהיה של בעליה עי"ש.

(3) עי' על ענין הדבורים האלה ויחזיקיהם בדבורנו הזה הלא הלא צד 99—100.

(4) בקדושין ל. כל תאמר לשיכך נקראו הראשונים סופרים עד ונציא דרזנו יכפר עון חצים בפסוקים

(דו"ד ח"ד)

ודקדוק כל איה ואות להיות סופרים ומנים בתורה כל דבר מיוחד בתכונתו לשמור ולהבין בכל חסרות ויתרות וכל כיוצא באלה הענינים, כבר בזמן קדום מאד היתה ענין לחכמי ישראל להתעסק בה ידרוש ולעיין בה באמונה, וגם קראו למלאכה הזאת בשם מסורה או מסורה, ועתה לא נפונה כי מיסדי ספרי המסורה אשר בזמן אחרון שהם למדו לקראה בשם הזה, וגם בעיקר הדבר עמדו האחרונים על רגלי הראשונים. אמנם העסק בעניני המסורה לא היה מוגבל רק על תורת משה כי אם כבר בזמן הקדמון הרחיבוהו על כל כתבי קדש על הנביאים ועל הכתובים. הלא עניני המסורה הם לרוב ספורות ספורות ובין הספורות נכללו גם מקימות מנביאים וכתובים ומיבן הדבר מאליו כי כמו שהיו סופרים בדברי תורה כן היו סופרים בדברי נביאים וכתובים כי עיקר זה הדקדוק הרב של הקדמונים היה מפני חבת הקדש, והלא גם ספרי נביאים וכתובים היו להם קדושים בכל מיני קדושה. ואציג הנה מקצת משלים: או שהוא לשעבר ואז שהוא להבא (מכילתא דשירה פ א). עשר שירות הן (שם). עשר קרנות הן (איכה רבתי פ' גרע בחרי אף) עשרה נקראו איש האלהים (ספרי ברכה פ' שמ"ב) ובמסורה שלנו יש י"א נקראו איש האלהים ומינה גם את יגדליהו בן חנן (ירמיה ל"ה ד') עמהם. בכ"ד מקימות נקראו כהנים ליום יבימות פיו: ובכ"מ אך במסורה שלנו נמסר הכהנים הלויים י"ג והכהנים הלויים ג'). ג' נקראו בשמותם מפי הקב"ה ויש אומרים ד' (מכילתא בא פמ"ו ועו פרקי דר"א פל"ב) ובמסורה שלנו ד' נקראו בשמותם עד שלא נבראו. עשר לשונות נקראת הפלה (ספרי ואתחנן פ' כו.) ר' יהושע בן קרחה אמר כי פעמים כתיב אשרי בספר תהלים וברש הלויים¹⁰). (כדמות אלה נמצא בתלמודים ובמדרשים לאין מספר, ועתה מכל אלה הלא נראה ברור כי אינו יחקרו ודקדקו גם בנוסחאות נוכח שמרו את משמרתם כשסרם בנוסחאות התורה.

אמנם עם כל התעסקם בעניני המסורה ובהגדרת נוסח המקרא לא נוכל להחליט כי בימי חכמי התלמוד היתה נוסחא אחת לכל ההעתיקות מן המקרא בלי כל שנוי כלל. וכל שכן שאין להחליט שנוסחאותיהם שוות עם נוסחאות המסורה בספרים שלנו בכל דבר ודבר. והוא להפך שאם נתבונן בהרבה מדרשים בספרי התורה שבעל פה ונדקדק בהם היטב נמצא כי מספר גדול מן המדרשים בנויים על נוסחאות אשר

איזן

הוא מספר קטוע כבידיהא מן הברייתות בענין חסידה וכן האהרת שם ה' אלפים וח' מאות וכו' וכן עניני תקוני סופרים שבמכילתא דרשירה פ"ו לני' תנחומי. והברייתות שהבאתי בפנים שכלן מענין חסידה: ורובן של ד' פרקים שבס' סופרים פ"ו עד פ"ט. הכל שירים מבריות המסורה של הקדמונים. (י. יש אומרים ש"אמר ר"ע באבות מסרת סייג לתורה סכון ג"כ על המסורה ואינו כל אלא הוא כענין יש אם למסרת אשר כל שימת ר"ע בנויה על יסוד זאת המסרת וע"כ היא סייג לתורה. אף שסבר ר"ע יש אם למקרא זה אינו שולל אם למסרת. (באר"ג נוסחא ב' שהולל תלמידו הרב ההכם והבין מו"ח שלמה זלמן שעכסער ע"פ כ"ו כביא בפ"ו ג"כ זה הספרי ויפת העיר על סדר עולם בפ"ב בענין אלקנה כיכחו ואסוק, שהרי שלשה אינם דמוים במקרא אלא שהכפירו כסך על מסרת אנדה שבס"ע ונהיבה לו כאלו כתוב כפירוש במקרא. זה כינת הערתו הקטנה ודפח"ח. וע"י מה שכתבתי בספרי סודות סופרים על המכילתא פ' בא פ"ח אות כ' כלל גדול בענין זה. והנה במסורת הביא ג"כ כל זה ויימת שבעלי המסורה סמכו על מסרת אנדה. ומה יענו האומרים שהמסורה מעשי ידו הקראים.

7) בעל המאמר הוא ריב"ל ומנינו אינו נכון. כי הכהנים הלויים נמצאו י"ג פעמים דברים י"ז מ', י"ח, י"ח, כ"ד ח', יהושע ח' ל"ג, יחזקאל מ"ג י"ג, עזרא י' ח'. הנהיה ד' כ"ט, י' ל"ה, י"א כ', דה"א מ' ב', דה"ב ח' ח' כ"ג י"ח, ל' כ"ז. והכהנים הלויים ג"פ דברים כ"ז מ', יהושע נ' ג', יחזקאל כ"ד מ', וזה מן המסורה. ואף אם נאמר שריב"ל סתם בהדירו לכהנים הלויים דברים י"ח א' ולכהנים הלויים בירמיה ל"ג ר"ח. ומה ג"כ הכהנים בני לוי דברים כ"א ח' ושמ' ל"א מ' דהיי סך הכל עשרים לא כ"ד ובהכרח שבד' מקושות שצורג בספרי והכהנים והלויים היה כתוב בספרו והכהנים הלויים חסר וי"ז שכן מצינו בכ"ט שבנוסחת חז"ל חסר וי"ז החסר.

8) שם אמר רבי תמה אנ האיך ללדני ר"י שב' אשרי כתובים בס' תהלים ואנו אומרים כ"ב כנגד כ"ב אותיות. ולי צ"ע שבאמת יש בתהלים כ"ה אשרי וריב"ל שמנה עשרים ג"ל שלא היה רק עשרים אשרי שבתחלת הפסוק (גרי"ד ה ד')

אינן מהאימות עם המסירה שלנו, עד שכבר מפרשי הנמרא הקדמונים אמרו שלפעמים התלמוד חולק על ספרים שלנו (שבת נ"ה תד"ה מעיבורם). וכן נראה מתרגומי המקרא שניסדו בזמן קרום שהתרגמו כאילו היתה לפנייהם נוסחא אחרת מבספרים שלנו. הן אנונים שאין לשפוט תמיד מן ההשוואה שיש בתרגום על שנוי הנוסחא במקרא כי לפעמים המתרגם מוסיף ומשנה ליהודן באור, מבלי שהיה נוסחא אחרת לפניו מנוסחתנו. וכבר אמרו הקדמונים מבעלי הלשון והדקדוק על תרגומי של אינקלוס כי לא בא אלא להרחיב הפתרון אשר יתישב היטב (מתחנת מנחם ע' איתון). בכל זאת נוכל לשפוט כבוד מנמנה מקומות בהרגימים שהם נוסדים בלי כל ספק על נוסחא שהיא בחלוף עם נוסחא מפרים שלנו) וכמה הלכות קבועות נוסדו על מדרשים שנדרשו לפי נוסחאות אשר אינן בספרינו, ואף לרוב אלה הנוסחאות המשיגות יש להן דוגמאות בספרי הג"ך כתבי יד אצל המאסף קעניקאט ואצל די ראססי גם בנוסחא תורת השומרונים ובתרגומים⁽⁹⁾. החלוף הגדול בין נוסחאות הספרים בימי חכמי התלמוד נראה ביחוד מזה שלפעמים אחר מהם דורש דרשה על יסוד נוסחא שהיא משונה מנוסחת ספרינו ובעל מדרש אחר דורש זה הכתוב עצמו על פי נוסחא כמו שהיא בספרינו⁽¹⁰⁾ ועתה כמו שאין להכחיש כי כבר בזמן קרום מאד השתדלו חכמי ישראל וסופריהם לעשות משמרת למקרא, לדקדק בכל מלה ואת והיו ספרים ומונים אותיות התורה ופרשיותיה ופסוקיה והיבנותיה ונקודותיה ודקדקו בחסרות ויתרות בקריין ולא כתיבין וכתיבין ולא קריין עד שאין דבר מכל מעשי בעלי מסרה המאחרים אשר לא היה להם ענין לענות בו, כמו כן אין גם להכחיש כי כל שמירתם לא היעילה להעביר מן הספרים החלופים והשנויים בנוסחאות. ומימי קדם נמצאו בישראל ספרים אשר היו שונים זה מזה בנוסחא. ואף כן היתה מסרת ביד בעלי התלמוד כי נמצאו בעזרה שלשה ספרים וראו שבשנים היתה גרסא בחלוף מן השלישי וקיימו הנוסחא כמו שהיא בשנים וכמלו הנוסחא שבשלישי (ירוש' העניית פ"ד ה"ב סופרים פ"ו). ועוד יש מסרת אגדה בדבר העתקת נוסח התורה על ידי עזרא: כך אמר עזרא אם יבא אליה (או משה) ויאמר לי מפני מה כתבת כך? אומר אני לו כבר נקדתי עליהם ואם יאמר לי יפה כתבת אעביר הנקודה מעליהם (אדר"ג פ"ד ר). שתי ההגדות האלה יורינו כי לא התקלמו חכמינו הקדמונים מן הדעת כי בכל המונים ועוד לפני עזרא היו ספרי תורה משיבשים בנוסחא, וחשבו כי היו גם בעזרה ספרים שונים בגרסא זה מזה. והיה זה הקלוקל

מתמיד

והם כ' אבל אשרי כל חיינו בו ב' יב אשרי הנבר וחמה ל"ד מ', אשרי אדם בונה כך פ"ד י"ג, אשרי שישלם לך קל"ז ח', אשרי הגם שח' אלתו קמ"ד מ"ו שכלם באמצע הפסוק את אלה לא מנה, אבל טעמו של רבי ומנינו לא ידענו לבין.

(9) בס' משפחת סופרים (ויילנא תרמ"ג) ט"ו שמיאל ראוננפלד קפן כל מקומות התרגומים שתרגמו ע"פ נוסחא אחרת משלנו. ואף שיש לפקפק על הרבה ביים ברבים מהם שנוי הני' מבוואר ונמצא כנייהם אצל קעניקאט ודי ראססי ושומונונים, וזה מופת שיש כאן שנוי גרסא לא פירוש.

(10) ע"י לעיל ח"ג צד 129: בהנהיגה מה שכתבתיו על דרשה מובנת מופשטת מופשטת. ובספרי מדות סופרים לביבילתא בא פי"ג. ובמשפחת סופרים הנ"ל הביא כמה ראיות ברורות זו, וכן במנהג שי' ואצני הגב קצת מראיות שתביא בעל מ"ס שאין עליהן תשובה. בויקרא מן הכבשים או מן העוים. ונ"ל בספרי מן הכבשים וכן הנוסחא הרי אילו מופשטין פרט לחולח ומקצה וכן מופשטת. וזה נצרך ד' מיעוטין ג' מן למעט וגם וי"ו למעט. ופירושו: יל הדברים דאילו כתיב, אוי' אין כאן מעוט דאדרבא או רבמי כדאיתא בנבחים ק"ו. גבי או נבח, או אשר ישנה ובכ"מ ונמצא או גם להיקרא אבל לעולם אינו למעט. ובירושלמי סוכה פ"ד דרש חגיגה ב"א ר' יהושע אנכי ח' אלהיך אשר היצאתיך הוצאתיך כתוב ובספרינו. וזו מלא יו"ד. ובפ' בחקתי כ"ו כ"ח מכל אשר לו מאדם ובהכתב ודרש בספרא מאדם ולא כל אדם מכתבה ולא כל בהמת. דחוק לומר שמי' כנאדם עומד במקום שנים ע"פ דרש כאילו כתוב מ"ס כפירוש. ע"ש לעיל ח"ג 239, 240. ובהנהיגה.

(11) זה נמצא לרוב שבמקום שנוי המדרש והגמ' שונה מני' ספרינו לרוב נוסח התרגומים כבספריים שלנו. ועי' מה שכתבתי במדות סופרים סוף פ' יתרו בפסוק כל מקום אשר אוכיר שמי שיש קרין הנוכח. ואף ששם השתלתי לישב הנוסחאות מ"ס קשה עלי הדבר מפני ראיות אחרות המראות שתי נוסחאות נוסחאות.

מתמיד עד שהיו צריכים להפקיד מנהיג ספרים בירושלים לנקות המקרא ממעוות, ואמנם זה לא הועיל כי ראינו שעד דורות האחרונים של בעלי התלמוד עוד נמצאו ונתפשטו ספרים אשר לא היו מדויקים¹⁰.

או באיזה זמן אחר חתימת התלמוד שראו גודל השערורה בהעתקת מן המקרא שנתפשטו, או קמו אנשים מבינים במקרא שוקדים על התורה וחרוצים במלאכתם ונשאג לבם אותם לזרות ולהכריז הנוסחאות לוקק הספרים ולטהרם משבושים והשתדלו להשלים את אשר החלו הקדמונים לעשות לקבוע וליסד הנוסחא האמתית לפי דעתם על פי מה שהוציאו ומהכרתם בין הספרים הנמצאים, והקנו ויסדו הנוסחאות על פי הסכמת רוב הספרים ויבינו בדבר במשפט שכלם ודעתם. ופרי המעשה היא המסורה אשר אשר בדינו היום; לא נפונה כי קשתה עליהם המלאכה מאד לבעלי המסורה אשר החלו לעשות מעשיהם בדרות הראשונים אחרי חתימת התלמוד. הלא מדי החלים לעשות הכשילות אבני נגף בדרך הליכתם. הכי לא ראו אף הם כמונו היום, כי יסתכבו במחלוקת עם התלמוד. ושאר ספרי התורה שבעל פה. שלא לבד בחסרות ויתרות שאינן משניות פני הענין וגם לא נדרש עליהם במדרשים מאומה ויכרחו לנסות על פי דרכם מנוסח ספרי בעלי התלמוד, כי אם גם בחסרות ויתרות אשר על פיהם נשתנה הענין ויתבטל מדרש חכמים היתה כזאת, ולא עוד אלא שלפי דרכם נהווו חלופים במלות שלמות ובקריין ולא כתיבין וכתיבין ולא קריין ובענין פסוק הכתובים¹². וימים ההם מי זה מלאו לבו לחלוק על התלמוד? ועל כן לא דבר קטן היה זה אשר יטו לעשות מלאכתם בלי מושא פנים לתלמוד. אבל חבת התורה ומרא קדושה עשו זאת. כי ראו שכל הנעשה עד שזמן בעניני המסורה לא הספיק, ולא הגיעו אף לחצי בחקירה הזאת. והיה כהגלות התלמוד בחבור מיוחד והתפשטו זמן אחר זמן ספרי מדרשים. אף אז נגלה הדבר עוד יותר מגודל הבלבול המושל בנוסחאות הספרים. מן הדרשית שנדרשו ראו כי לא מעט היו החלופים בספרים אשר השתמשו בהם בעלי הדרש, ומי יודע מעמד ההעתקות ומראיתם עוד בזמניהם. ועל כן בלי כל ספק הרבנים התלמודיים עצמם הכירו כי באה העת לעשות ולהביא סדרים בכלכל הזה למחר ולנקות הספרים ולהעמיד נוסחא אחת מכרעת על פי רוב הספרים הנמצאים ומחלטה לפי דרכי לשון הקדש, וזה היה פקודת בעלי המסרה החדשים שהחלו לעשות מלאכתם אחר חתימת התלמוד¹³. כבר בתחלת ימי הגאונים או הוחל לעשות מלאכה בקביעות הנוסחאות והיה עינם ולבם תמיד על מעשה הקדמונים בעניני המסורה, והיו משתדלים לתקן במקום שהראשונים שגו ברואה ולהרחיב ולהשלים במצאם מקום להתגדר

(*) עי' מאמרו של הרב ר' דוד אפענהיים זצ"ל, קורות המסורה כמאמציין של ברלינר 1875 ע' 27. (12) עי' טכולתא פ' בשלה דעמלק על ויהי ידיו אמונה שקרוב כאד שבעל הדרש קרא ידיו. ועי' בהערות הקודמות. וכמה דרשות שדרשו על פי יש אם למסרה אין להן יסוד לפי גרסת הספרים שע"פ המסורה. כמו בדרשת אמוסא וכו'. כדלעיל וכן קרנת קרנת קרונה בחמאת על כונת הצולה. (מבחרין ד') ועי' דוגמאות על זה במנחת שו"ל שלמה מורוצי ובהלוח נכ"ם ובס' משפחת סופרים הנזכר אשר סדר כל המקורות בענין הזה, וגם עי' שם מה שחביא אודת החלופים בענין קרי וכתב כבוד הספר חלו"א ובענין פסוק הפסוקים בחלו"א י"ג.

(13) בעל התקדמה למקראות גדולות ר' יעקב בן חיים בן אדוניה העיר על השאלה איך נתייח נהגים כתיבת ספר תורה אם נמשך אחר נוסחת המסורה במקום שיש מחלוקת בינה ובין התלמוד. ואמר שכן חרין יש לילך אחר נוסח התלמוד ולתחזיק בדרך הנמ' המקובלת לולא שגדולי המפשישים הראשונים רש"י ותוס' נשענים על המסרה ונגד הנמרא; אמנם סברה זו חלושה שעוד השאלת קיימת מה ראו רש"י ותוס' על כנה לפסוק על המסרה. נגד התלמוד. ויזאתו בא הרב בעל משפחת סופרים ומלא אחריו. ואמת הדבר כי מתחבר הזה מלאכה נפה עשה באספתיו אבל אין להסכים עם התולדה שהוציא מאספתיו. המצית כונתו הוא לרמוז על המון גדול סוכתחלופים שבין נוסחאות כעלי התלמוד ובין נוסחאות המסורה. ומתוך כך ראוי לנו לזהות את המסורה נגד התלמוד ולפי הנראה מדבריו יש לו חשק גדול לפסול כל ספרי תורה שבעולם מקנאותו למדריש חז"ל, והם מן התכרים שמצוה שלא לאמנם. (ד"ר ח"ד)

להתגדר ולמלאות כל חסרון אשר משכחה הניחו מי שקדמו להם. המסורה כאשר היא ערוכה וסדורה לפנינו היא מלאכה: בונים רבים וגדרש לה זמן ארוך עד השיגו עריכתה כמו שהיא בשלמותה האחרונה. ואמנם נראה ברור כי להכנתה היה צריך שיקדם לה מעשה גדול, גדול מאשר היא עצמה. והוא תיקון הנקוד. הוא היה בלי ספק יסודה הראשון אשר עליו חמכו ויסודותיה. כי רק אחרי שנקבעה קריאת המלות או יכלו לגשת אל מלאכת הערכת המלות הדומות בכתב ובמבטאם, וכמעט רק אז יתכנו רוב מחקרי בעלי המסורה ובהינותיהם. הן אמנם שלפי דעות רבים מעמני שהנקוד הוא ישן נושן, מובן מעצמו שתיקון המסרה מאוחר הרבה לתיקון הנקודות, כי לדעת המין היהודים ולפי האמונה שנתפשטה בין הרבנים האחרונים היו הנקודות קדמוניות כהלכה למשה מסיני. ואף המאחרים תקנתן לא אחרוה יותר מומנו של עזרא הסופר. אמנם אשר יביט בהגדה הזאת בעינים פקחות יבין עד מהרה כי היא טהבל ומפי ספרים וסופרים יודע לו כי הנקוד יליד זמן מאוחר מאד ויבין מן הסברא והחקירה כי מציאותו בימי חכמי המשנה והתלמוד הוא דבר אשר לא יתכן, אמנם ברור הוא כי הנקוד הוא היסוד ותחלת המעשה להערכת המסורה לפי התכונה שהיא בדינו.

המקדימים ביותר את תיקון הנקוד היו קצת מגדולי הקראים. הם אומרים: כי מאדם נהגו האותיות והכתיבה והלשון והנקוד והטעמים (אשכול-הסופר סי' קע"ג) וגם לחזות הברית נוקדים בנקוד וטעמים וכל ספרי תורה ככה ראויים להיות בנקוד וטעמים כי בלא הם לא נתנם אלהים (שם סי' קס"ג). ואמנם מאמרם, ראויים להיות בנקוד וטעמים" טכח כי גם ספרי הקראים הראשונים לא היו מנקדים וטעמים. ועל כן סכלות גדולה היא שהאמינו בהגדה הנפתלה הזאת כי הלוחות וספר תורה שנתן משה היו בנקוד וטעמים, שאלו כן למה אין ספריהם בנקוד וטעמים? מי זה מלאו לבו לכטל מה שעשה משה? ואם נתן משה את התורה בנקוד וטעמים מי שנה ובאיה זמן שנה ובאיה רשון שנה דבר שעשה משה מפי הנבורה (עי' כוזרי מ"ג סי' ל'), אמנם גם יש מן הרבנים אשר לא היו טובים מהם ואמרו שהנקודות נתנו למשה מסיני (ר"א הלוי במסרת המסרה בשם יש מפרשים). אך בעלי הדעה הכוזבת הזאת אינם רבים הרוב מן הרבנים יחס' הנקיד לעזרא הסופר ומצאו הרבר רמזו בדברי עזרא שנאמר שם ויקראו בספר בתורה האלהים מפורש ושום שכל ויבינו במקרא ודרשו בתלמוד ושוב שכל אילו פסקי טעמים (גדרים לו:). ואחד מן הרבנים (בחיי עה"ת פרשה וירא) גרס בנמרא בפירוש: ושים שכל זה הנקוד. ואין הגירסא הזאת בשום ספר בעולם אבל בל"ם שהרב כתב כן לפי מחשבתו ולא מתוך הספר, ואמונת לבו התעתהו. והמאמינים בקבלה הסודית ועוסקים בלימודה, אשר זה הרב היה אחד מהם, להם הנקוד אחד מיסודי חכמתם, ועל כן אומרים הנקודות לאותיות הן כנפש לגוף ונתנו כתובים לישראל (עי' מאור עינים פנ"מ). ויש מחוק השיטה הזאת בסכרה ואומר: כי על כן ראה עזרא לתקן הניקוד מפני שראה עצלות האנשים והתרשלותם מהעיון בספרי הקדש והשב כי אולי יהיה סבת העצלה וההתרשלות האלה קושי קריאת הספרים, התחכם להמציא הנקוד כדי שתהיה קריאת הספרים קלה לכל אדם והמציא עוד הטעמים שיתנו ערבות לקריאה (אפודי פ"ו) והוא רוצה למצוא רמז להשערות הזאת במאמר עזרא שאמר ויבינו במקרא שבאמצעות הנקוד תשלם הקריאה ותובן. ואמנם אומר בפירוש שבהנחה הראשונה ללשון היו אותיות א"ו"י לכד עומרות מעמד הנקוד היום (שם פ"ה) אחרי הדעה הזאת נמשכו רבים מחכמי ישראל ככל הדורות מבלי שום על לב כי מלבד הרמז הדל אשר מצאו במדרש התלמוד: ושום שכל אלו פסקי טעמים. אשר סוף סוף איננו מיכיה על מציאות נקודות בכתב, הלא אף על זה נפקח עינינו כי איי

אף רושם אחד ביטני התלמודים ואף לא בכל שאר ספרי חכמי ישראל אשר נעשו בובנו ולפני זמנו אשר יורה על ידיעתם מן הנקוד, אבל הוא להפך כי מכלם נובל להכילת כי לא ירעו בהנקוד. ובאמת כמה גדולים ומבויים מחכמי ישראל עמדו לדרוש על הדבר ויהי פרי דרישתם כי נטו מן הדעה הזאת והחליטו כי הנקוד הוא מעשה ידו חכמים אשר חיו אחר חתימת התלמוד ושבעלי התלמוד לא ידעו כמנו דבר.

אמנם טרם נבוא להציג הנה דעות אלה טובי חכמינו עלינו להעיר פה על דבר אחד אשר גדול הוא בעינינו. הנה היתה מסרת אנדה ביד חכמי התלמוד כי עזרא שינה את הכתב שניתנה בו התורה מעברית, הוא כתב עבר הגהר ועוד היום נהוג אצל השומרונים. לאשורית הוא הכתב שעלה עמהם מאשור (ח"א צד 59). וכמה יגעו חכמי המשנה והתלמוד למצוא סמך ורמז על הרשיון לשנות את הכתב (מנהדרין כא). ואחד מהחכמי המשנה (רבי אליעזר בן יעקב) ביאר כי שלשה נביאים עלו עמם מן הגולה אשר אחרי העיד להם שתכתב התורה האשורית (ובחים סב). מכל זה אנו רואים כמה יקשה עליהם הדבר להחליט שגוי הכתב על ידי עזרא, כתב שכתב בו משה את התורה וה' רצה. ועתה איך יעלה על הדעת שידעו מן הנקוד ויחמיהו לעזרא המופר, ולא יוכירו בתלמוד אף במלה אחת את הדבר הגדול הזה אשר יורה עליו כל משכיל כי זה התיקון הוא גדול הרבה משגוי הכתב. כי שגוי הכתב אינו פועל מאומה בהענין כי לא ישנהו, אכן רק ישנה הצורה מה שאין כן בהנקוד אשר בקל יכול להסתעף ממנו שגוי בהענין. ולדעתנו תהיה הראיה הזאת מספקת להראות כי לא חשבו בעלי התלמוד ולא עלה על לבם דבר מענין הנקוד בכתב ולא דברו ממנו כי לא ידעוהו, אף אילו לא היו לנו ראיות אחרות. ואולם נראה ברור כי מימי הגאונים עד אחרוני חכמי ישראל נטו כל בעלי חקירה ישרה מן הדעה הורה הזאת ליחס תקון הנקוד לקדמוני קדמונים. הנה אין אחד מכל הגאונים אשר יוכיר הלכה למשה מסיני הנפלאה הזאת או אשר יחשב בין תקנות עזרא זאת התקנה אשר אילו היתה ממנו באמת הלא תשא במאזנים את כל תקנותיו יחד. ואמנם בפירוש אמר רב נטרונאי גאון באחת מתשובותיו (כרם חסד ח"ג צד 200 ממחזור ויטרי) ספר תורה שנתן למשד בסיני לא שמענו בו נקוד ולא נתן נקוד בסיני אלא חכמים הם שצינוהו לסימן. ורבי אליהו הלוי בהקדמת מסרת המסרה כבר אסף דברי קדמוני חכמים בעלי הדעה הזאת שהנקוד מאוחר לחתימת התלמוד וטרבה ראיות על זה. והלא דבר הוא אשר מצאנו כי רוב הראשונים במפרשי המקרא בהזכירם ענין הנקוד ישתמשו בכינויים „מיסרי הנקוד“ או „בעלי הנקוד“ או גם „המנקדים“. וגם האומר שהספרים הנקודו כוננו על כותבי ספרים לא יל סופרים הקדמונים (מחברת סנהם צד 16), וברור לנו הדבר כי לא השכינים אותם כן אילו היו חושבים שהיה הנקוד נהוג מימי קדם קדמה ועזרא הוא שתקנו, או היה הלכה למשה מסיני. והרב רבינו יעקב בן מאיר הנקרא איש תם בהרעוררו בין מחלוקת סנהם ודונש (הוצאת פהליפאזסקי צד 9) חולק על בעלי הנקוד ואמר, ובוהו מעו המנקדים“ וראוי לא היה אומר כלשון הזה אילו היה מאמין שהנקוד נוסד כעזרא או הוא הלכה למשה מסיני. והדעת נותנת למעלה מכל ספק שבימי בעלי הגמרא לא היה הנקוד בעולם. שאילו היה ידוע להם ונהוג בוכנם, הלא כל דבריהם מנקרא ומסורת ומילקתם ביש אם למקרא ויש אם למסורת, יהיו דברים אשר אין להם שחר (ר"א בחור במסרת המסורה רש"ל רפ"פ בערך מלין ע' אה), וכן המון כדרישים לא יתכנו אילו היה להם כפרים מנקודים¹⁴. והנה אמת הדבר כי לא היינו

14) כמד אשר תקראו אתם מקראי קדש אפילו שוננו (ר"ח כה), כל אשר בתוכו יבא משה אינו אמר אלא יפסא למסא אחרים (סנהם כ"ז) משאריתם צדוות אלו סיורי מזה ומסורה (מכילתא בא ר"ד ח"ד)

צריכים להכביר מלין עוד בדבר הזה, כי אחרי הראיית הברורות והמכריחות שהזכרנו מי זה יאמין עוד במציאות הנקוד בימי התנאים והאמוראים, לולא שקם בזמננו אדם והביא לנו חדשות ונצורות וראיות מן המציאות אשר בהשקפה ראשונה מראות עין בעין קדמות הנקוד ושהוא קדום לחכמי המשנה והתלמוד.

האיש המביא לנו אלה החדשות הוא אחד מהקראים האחרונים, ר' אברהם פירקאוויטש. ובה יספר לנו בשם ספר הגלוי מרב סעדיה גאון, אשר לפי דבריו נמצא תחת ידו בלשון ערבית. שבעת המחלית בין רס"ג ובין דוד בן זכאי ראש הגולה נתנו עליו ראש הגולה וסיעתו חרם, ובין הדברים שמענו עליו היה גם זה שכתב מגילה מחכמה מופסקת לפסוקים ומנוקדת בנקודות ומוטעמת בטעמים ככהבי קדש להדמות לנביאים כאשר נביאי השקר. והוסיף להעתיק לנו את אשר אמר רס"ג על זה בלשון: ובראות הרשעים כי חברתי ספר בלשון הקדש בפסוקים ונקודות ומעמים התחילו להלוץץ ואמרו כי זה ספר נביאי, וזה מסכלותם כי הם חשבו כי גדרו הספרים הנבואיים היותם בפסוקים ונקודות ומעמים, ואינם כן גדריהם וכו' כי המעשה הזה ר"ל להפסיק לנקד ולהטעים רשאים לעשות כל מי שירצה כמו שעשה שמעון... בן סירא ספר דומה לספר משלי בחלקיו ופסוקיו בנקודות ומעמים, וכמו שחברו אלעזר בן עיראי ספר חכמה דומה לספר קהלת בסדרו ופסוקיו בניקוד ומעמים, וכמו שחברו בני חשמונאים יהודה ושמעון ויונתן ויונתן ואלעזר בני מתתיהו במה שקרה להם ספר הדומה לספר דניאל בלשון כשרים מפוסק לפסוקים בנקוד ומעמים ואין אחד מהם נכאר וכל אלה בימי בית שני. ואמנם לא היה מספיק לזה המספר בעדותו של ר"ס גאון, כי אם הלך ומחוק עדותו של הגאון עוד על פני שני עדים נאמנים אחרים, ומי הם אלה? שני דפים קלף ישן נושן אקמאו מחבור החשמונאים בלשון הכשרים באותיות מרובעות מפוסקים לפסוקים מנוקדים ומוטעמים בנקוד ומעמים מבריינים. ואחרי שקיים והחזיק עדות רב סעדיה על פי עדות שני הדפים שוב מהפך הקערה על פיה והחזיק עדות שני הדפים על פי עדות רב סעדיה וכתב: ומדברי המאור הגדול רבינו סעדיה גאון נ"ע מצאתי עוד חזוק לשני הדפים העתיקים שהמגילה ההיא ממש מעשה החשמונאים (מ"ע המגיד ש' תרל"ד צד 203). ויש להפליא הפלא ופלא על אמרו: שהמגילה ההיא ממש מעשה החשמונאים. שלפי זה זכתה מגילת החשמונאים מה שלא זכתה תורת משה ולא זכו כל כתבי קדשנו שישאר מהם אך עקסמפלאר אחד מומן צאתם לאור, ומי יתן והיה מודיענו זה הממציא עולמות חדשים ממציאיות שני דפים מס"ת שהיה מונח בארון, או מן התורה ושאר כתבי קדש שאסף יהודה החשמינאי אתר נצחוני. אמנם נעצרה נא חשדנו בפעם הזאת ולא נחשדנו בזיוף אשר היה אופנתו, ובפרט במקום שרצה להאמית שימת הקראים, בני דתי, כאשר הוא בענין הזה שהיו הקראים אומרים שהנקוד והטעמים היו טראש מקדמי ארץ, אכן נניח כדברו ששני הדפים הם בתבניתם כאשר יצאו מתחת ידי הכותב הנה בכל זה מה יעידונו? כי מי יאמר לו מתי נכתבו? מה הראיה שהביא על זה? ואם יאמר הלא היו למדיה עיני רב סעדיה גאון ספר בן סירא וספר חכמה לאלעזר בן עיראי¹⁵) וספר החשמונאים כלם מופסקים ומנוקדים ומוטעמים, הלא גם זאת ראית הבל. הכי לא יתכן כי שני הדפים הישנים האלה המנוקדים הם העתקה מחבור חשמונאים שהעתיק סופר קרמון,

נאמר

פ' י"ג) ובל"ס דרשו כאילו כתוב מְאִירִיתָם וכן נמצא הרבה סאר ועי' לעיל ח"ב כ"א ואילו היה הנקוד לפינים כל אלה הדרשות מה תהיה עליהן.

15) ס' תחכמה לאלעזר בן עיראי לא ידעתי כנו ודחוק לומר שכיון על חכמת שלמה האפיקורסי שלא שמענו מפועל שיהם אחר מן הקדמונים זה הספר לאיש אחר וזאת שלמת הפלך, וראוי הרב שישם עליו לב. (ד"ר ד' ה' ד)

יאמר במאה הרביעית או החמישית לאלף החמישי בעת אשר כבר נתחדשו הנקוד המעצבים והסופים זה המעתיק לפי מנהג זמנו, וכמו כן אותן הספרים בן סירא, והכמה, והשמונאים שראה רב סעדיה עם נקודות ומעמים גם הם העתקות מומן שכבר הציאו נקוד ומעמים, ואמנם אף שלפי דבריו האמין רס"ג שמחברי הספרים האלה עצמם גם נקדום והמעמים אין ראיה מאמונתו כי נאמר שגם הוא מעשה כמו שמעו אחרים שיחסו הנקוד לעזרא. והלא עדותו מוכחשת מעדות גאון שקדמו והוא רב גמרוני אשר לא האמין באמונתו בדבר זה.

ואמנם בכל הויכוח הזה לא דברנו רק לפי ההנחה שאמת הם הדברים אשר אמר בעל הספור. אבל מי יערוב ערוכה בעד המספר הזה אם לא שלח גרו בכתב יד ושינהו לצרכו. ואמת הדבר לפני דברנו נובל להוכיח מזה כי בימי רס"ג כבר עברו כמה שנות מאה מעת שהחלו הנקודות והמעמים. כי אם נניח שהדברים יצאו מפי רס"ג ומתחת עטו ומעה וחשב כי כבר בימי בן סירא הניקוד קיים, זה אות כי כבר זמן מופלג מאד לפני דורו של רס"ג נתחדש הניקוד, כי אילו נתחדש למשל רק כמו מאה או מאה וחמשים לפניו לא היה יכול רס"ג לטעות ולהאמין קדמותו יותר מאלף שנים לפניו. ועתה אם בימי רס"ג לא היתה להם עוד ידיעה ברורה מחדש הניקוד, הלא אנו היום אך לרוקנו נניג לדעת זמן תיקונו בצמצום, ויען כי החשב יכסה ראשית צאתי לאור עולם על כן מאז אך בילדי השערות המפיקו. הקראים שחבדו נבדא עם אותיות הלשון מן הרבנים ישימותו קבלה ממש מסיני, ועוד אחרים יאמרו שהוא תקנת עזרא והיה נהג כל ימי בית שני, ומובן מעצמו שגם בימי התנאים והאמוראים והיו מחסום ספר נקוד גדול לרב אשי בבבל⁽¹⁾. אבל כל אלה השערות מדומות אשר כעב תעציפה מלפני הכרח הראיות על הפוכן. ואמת הדבר כאשר כבר אמרנו. דרכי מדרש החכמים לא יותאמו עם מציאות הנקוד בכתב, שכל מדרשיהם אינם אפשריים רק בהעדר הנקוד, ועל כן זה יציב יקיים כי רק המקרא היה מקיבל מדור דור, ומאז למדו הקריאה במסרת איש לאיש האב לבנו והרב לתלמידו, ודרך למוד הקריאה הזה לא היה קשה כל כך בזמנים הקדמונים אשר כל למודיהם היו בעל פה וסמוכים על הזכרון. והנסיגן יורנו יום יום כי לא יקשה לעדנו ללמוד בזמן קצר קרא במשנה ובתלמוד בלי נקודות. והלא בזמן קדום גם המשנה והתלמוד היו נוקדים, והאפודי מעיד כי ראה משינות מדויקות ומנוקדות שנכתבו קודם זמנו כשלוש מאות שנה⁽²⁾. ובכל זאת בזמן מאות חרלו לנקד המשנה ולמדו לקרות בלא נקודות מהתרגלם בקריאה, ולא חששו עוד להקל תורת הקריאה. ונראה כי באמת עיקר הסבה לתקנת הנקוד לא היה רק להקל הקריאה כמו שחשבו אחרים (אפודי פ"ה), כי אם בחרו הנקוד גם לסבה אחרת. כי ראו שע"י המדרש התלמודי וספרי המדרש שנתפשטו, בקל יכור לצמיח בלבול וקלקול בקריאה המקובלת, שיקראו כמדת הדרשות שנדרשו לפי המסורת, על כן ראו חכמי הדורות לקבוע בזה מסמורות שיהיה נקוד קבוע לחק ולא יעבור

(1) זאת השמועה מסרה ר' משה כוסריל בפי' ספר יצירת פ"ב מ"ג מרה"ג בס' הקמיעה ו"ל וכבר חזר על זה הסוד ס' הנקוד הגדול אשר חברו רב אשי בבבל והוא נמצא היום בישיבתנו. וכמה מסקות יש בדבר א' שנועד שרמ"ב מביא ספרים שלא היו. והב' שהוכחנו שיחסו ספר זה לרה"ג אינו אפשר על לעיל צד 19. ג' אף אם נודה הכל אולי רב אשי זה בבבל אינו ר"א האצורא שכמה חכמים בבבל בימי הגאונים נקרא בשם הזה.

(2) בן כתב האפודי בס' מעשה אפוד פכ"ו, ובהקדמתו כתב: כל ספרי המשנה של הקודמים כתובים עם הנקוד והמעמים. וכן כתב הרשב"ץ במגן אבות ש"ל ובביאש בעל ההירות לס' הרקמה צד 124. אבל מה שהעיר עוד שיש לראות כן שהיו המשניות בנקודות בימי בן גנאה ממאמרו שם: ולשון התלמוד הלשון הזה ר"ל לשון אבל מצדים בכלתי חסותיה ג"כ כנרסת ארצנו כשתכחונו אכליו לדעתי אין זה ראיה מוכחת שאשר שאין הכונה באמרו, כנרסת ארצנו. על גרסא כתובה כי אם על מכאסם כלומר שקראים כן כי זה עיקר הוראת סלה, נרס"ג ובתלמוד יבא תמיד להוראת זו.

יעבור לפי המקרא המקובל, והדרשה תדרש ולא תזיק שיש אם למקרא ויש אם למסרת. וקרוב הדבר כי המצאת הנקוד בראשיתו לא היתה פרי השתדלות החכמים הגדולים ומעשה אשר הקרו ותקנו ראשי הישיבות כבבל ובא"י, כי אם תחלת הגלות היה ע"י מלמדי תינוקות המורים בבתי הספר. הלא כן דרך המלמדים הנבונים מאז ועד עתה להיות מהנמנים באומנותם ומשתדלים להמציא להם אופנים ודרכים בתלמודם להשכיל ולהיטיב סדר הלמוד לסבור לתלמידים באופן קל ונוח להבינם ובנתניה סימנים שהם עזרה לזכרון כי בזה יקל המלמד מעליו חלק מרחו ללמד ויקל גם לתלמיד למודו ויתמוך הבנתו. אף כן עשו המלמדים בעת ההיא שנתנו לבם להיטיב אופן למוד הקריאה למען הקל להם ולתלמידים את העבודה, והתחכמו והמציאו סימנים לתכלית הזאת והם היו הנקודות. בתחלה לא היה המעשה הזה כי אם מעשה יחידים אשר עשו מורים פרטים לתכלית עצמם למוכתם ולט בתי התלמידים. וכלי ספק לא היו מנקדים כל כתבי קדש בכת אותה כי אם נקדו חלקי מקרא כפי צרכם, וכן צורת הנקוד בראשית הוויתור לא היתה שוה לכל המלמדים שתקנו להם לעצמם ולצרכם נקודות לפימן הקריאה כן לא עשוהו בהתחברות ובהסכמה אחת, ויהי כראות ראשי הדורות את מעשה המלמדים ישרה נפשם בו, והיה הדבר כשר לפניהם להביא זה המעשה אל השלמות הנרצה כי ראו בו ענין גדול ותועלת כללית, והבינו כי החדוש הזה לא לבד שיהיה מלמד להועיל לתלמידים דרכי הקריאה באופן קל ומושכל כי אם יביא תועלת גדולה מואת ונחוצה לכלל ישראל שע"י קביעות מסמרות לקריאת כתבי קדש ישתברו מכל קלקול ובלבול ומתיות פוסעים על שני סעיפים או על יותר בקריאתם, אז תחת אשר עד עתה התעסקו רק יחידים במלאכת הנקוד, הופקדו עתה אנשים בעלי מדע המבינים במקרא להשלים מלאכת הקדש הזאת, והפקידה קבלו מאת ראשי הישיבה אשר בלי ספק היו שימרים על מעשיהם.

רק אם היה הדבר כן נבין כמה נראות מפליאות. איך אפשר שיעשה מעשה גדול כזה אשר קבלוהו כל ישראל, אשר סמנו יתד ומטנו פנה והוא המדה להבין במקרא ויעשה בלי הסכמת ראשי הדור והשגחתם רק ינתן ביד כל אחד ואחד יהיה מי שיהיה? איך אפשר שמלמדים מקרי דרדקי יבראו חרשות בארץ הנוגעות בדבר היותר קדוש לאומה היהודית בכח עצמם ולא ישגיחו אליהם הגאונים? ועוד זאת הלא כבר בימי הגאונים נזכרו בענינם האלה — ומהורה והנקוד והמעמים — שתי שמות, מרדחאי ויהם הנבליים ומערבאי והם בני א"י, והיו השמות ההן למנהגים קבועים בשתי הארצות האלה. והם דבר שלא יתכן שיקבעו מנהגים בדבר גדול כזה בלי הסכמת ראשי הישיבה אשר זה המנהגים בכל דבר דתי. אבל נבין אלה המראות אם נאמר כי תחלת המצאת הנקוד באמת היתה מן המלמדים שכן הדעת סברעת כי בתועלתם היה מונח הדבר ביותר. אבל אשר היה הנקוד למנהג כולל זה היה מעשה הראשים והם השתוללו בהשלמתו כמו שאמרנו¹⁸. באיזה זמן שנפלה המצאת הנקוד ומתי היה למנהג

18) יסוד השערה זו כתב ר' שמואל פינסקער בכמה לנקוד האשורי צד 6 וז"ל אבל תולדותיהן של הנקודות לדעתי כך הויו: שני מיני הנקודות דהיינו הבבליות ממעל לאיתיות והספרניות מתחת לאיתיות שהיון המציאו אותן חסלמדים שהיו דרים בערי הישיבות שבבבל ובא"י לסוכת תלבידיהם. וכן שונה ומשולש הדבר בכ"מ בספרו. ואני רק הסברתי ותקנתי לפי דרכי. ולפ"ד של פינסקער סוכני התנועות בניגוד האשורי הם צורת האיתיות וז"ל עם (צד 8) שאם יסתכל הקורא בצורת הנקוד הוה ויעיין בה ימצא שהסוכנים האלה לא היו בעצם וראשונה אלא צורת ג' אותיות א. ג. י. שהם שלש אמות הקריאה. וע"י שם בכל דבריו. ועם שני החששות האלה חסכים גם חתום דירענבורג (Revue critique 21, Juni 1879) במאמרו על נבד קדמות הנקוד ואני ראייתו רק בהעקפה במ"ע מאנאצין שמוציאו לאור ה"ר א. ברלנער ע"ש ח"ו משנת 1879 צד 255 — 265 ולפי מה שג"ל מדבריו לא ראה דהכס היה את דברי פינסקער אף על כן לא נוקדו, או הסתיק הוא שעות.

לכנהג כולל בישראל מזה יחשו דברי ימינו, אבל זה נוכל להחליט ברור כי בימי הכסף התלמוד לא שם ולא זכר לו. ותחלתו כבר בימי הגאונים הראשונים ואולי בימי רבנן סבוראי. הראשון אשר רומז על הנקוד הוא בעל מסכת סופרים אשר עשה ספרי בימי הגאונים הראשונים והוא מזכיר פתיחה אתגחיה וסוף פסוק (פי ג) שלשה סימני נגינות או טעמים¹⁹). ודבר גלוי לעין היא כי הטעמים חלק הנקוד. שהנקוד תלוי בנגינות ומשנהה לפי הטעם אם הוא משרת או מפסיק (פינסקער מבוא לנקוד האשורי צד 8). ואם בעל מסכת סופרים ידע מהטעמים ידע גם מהנקוד. ומחברי קראים מזכירים שני חכמים בשם ואומרים עליהם שהיו קראים והם היו מתקני הנקוד המברניני, וראינו שבימיהם כבר היה הנקוד המברניני קיים ועומד והם הגיהוהו ותקנהוהו(שם צד 10). והנה אף שלא נאמין כי אלה החכמים קראים היו כי אין על זה כל ראיה, על כל פנים נאמין להם כי היו בתחלה יסוד דת הקראית כערות בעל תיקון הקראים ונאמין גם לערות רב סלמון בן ירוחם, שחי בימי רב סעדיה, שהיו מתקני הנקוד (ל ק צד ג ט נספחות צד 62). ועוד אחד מן הקראים הראשונים והוא נסי בן נח שמצוה „לאלף נקודות ומשרתות ופסוק טעמים וחסרות ויתרות לאנשי שנענ" שהם בני בבל (ל"ק צד מ"א). ולמדנו מדבריו שבזמנו היו הנקוד והטעמים ערוכים ושמורים, וכבר נודע החלוף בין בני בבל ובין בני א"י בענינים האלה. ונשאל מר רב יהודאי גאון: מהו לקרות במגילה שהיא מצויינת? ואמר לא מתבעי (תשרי הגאונים ליק סי' ט ה), וקרוב מאד הדבר שהכונה על מגילה מצויינת בנקוד וטעמים²⁰). וראינו שבתחלה המאה הששית כבר נתפשט הנקוד בישראל. מעט נדורות אחר רב יהודאי נשאל רב נטרונאי גאון אם אסור לנקוד ס"ת, והשיב ס"ת שנמסר למשה מסיני לא שמעו בו נקוד ולא ניתן נקוד מסיני אלא החכמים צייגוהו לסימן. . . ואע"פ שנתנו פסקי טעמים ונגינות הקריאה מסיני במסורות. . . על פה נאמרו ולא בסימני נקודה בספר (רש"ל ויכות על חכמת הקבלה צד 88 וכ"ח ח"ג צד 200 בשם מחזור ויטרי), מזה נראה ברור כי כבר עבר זמן ארוך בימי רב נטרונאי גאון מעת שנתסדרו הנקוד והטעמים, שאם לא כן איך אפשר שיעלה על דעת אדם ליחס דבר שנתקן על דרך משל לפני מאה שנה לקבלה ממשה מסיני.

אחרי כל הדברים והאמת האלה מבואר לנו כי בזמן התלמוד לא ידעו מנקוד וטעמים בכתב והחכמים בעלי הנקוד שזכר רב נטרונאי היו אחר חתימת התלמוד, ומבורר לנו עוד כי בזמן קדום מאד ואולי בימי רבנן סבוראי היה יסודם, ובשוגג פנים לא יאחר למאה החמישית לאלף החמישי, ואמנם נאמנה מצד עדות רב נטרונאי

כי

19) במ"ס פי"ג ויל בשירת דוד וכו' לא נתנו חכמים שיעיר אבל לבלר מינתק סוצפן בפתיחות באתנחוי ובסוף פסוק בן ג' כמה כפרים בדפוס ובכתב יד ויש ספרים ג' בפתיחות האתיות וסוף. ורא' גיניגר במ"ס שלו ח"ג פיסל הראשונה ומקיים השנה ועי' מאבד הגיל שהפכים עמו ומעיר על ג' שלישית שבפתיחה שי ש"ב ריש סי' לב, ומצפן בפתיחות תחלה וסוף ומפיש שבניית ריוח מקום פניו בתחלה ובסוף, וכה אעשה שאינו מבין מכל זה דבר ולא ארע מה סימן של פתיחות בסוף. ועוד שני' זו במ"ס אינה עיקרית בשום פנים שהיו הוא נעצב לריבוי זה הענין כפי'ם בתהלים בלשון אהר ויל מצפן באתיות ראש וסוף ואיך שיהיה קשה לתבין לכל הגירסאות מה הוא ענין פתיחות ופתיחות. אך דגוי נוסח לגירסת הספרים בפתיחות באתנחוי ובסוף פסוק. והוראת, פתיחות" נ"ל לפי הענין שיוכין בו הטעמים והפסיקים במדרגה שניה שהם כמו פתיחות לאתנה וסוף פסוק. ואולי הכונה על טעם הכפסוק שבס' תהלים שצוורה כמו מחפץ ובה תמיד לפעולה בהברת ראשונה ובפסוק של כל הלוקים או יותר כמו תהלים א' בעצת הרשיע. חפצו, פגלי'מים וכן בכל הספר. וקראם פתיחות לפני שצוורה דומה לפתח גדול שבניקוד האשורי. ואם זה אמת יהיה הוכחה שבעל מ"ס היה לו תיקוד האשורי, והוא תכבלי אך כי יודע. וראיתו במ"ס שהול' חר ר יואל טיילער עם הערותיו שר"ל שישנו הגרסאות אחר הן כנגות ופי' שאותיות כמותן על אתנחוי וסוף היינו סוף פסוק. 20) הוראת טל, צייגוהו" בדברי ר"י גאון על הנקוד נבדד מדברי רב נטרונאי שאמר, ההכמים צייגוהו לסימן. ועי' בתשרי המיוחדת לרבב"ן סי' רל"ב, רל"ד, ובהשבות הריב"ש סי' רפ"ב, רפ"ד ובשורת משאת בנימין סי' ו' ותימה שלא נזכר השיבות רב יהודאי גאון בשום פסק. (דוד ר ה"ד)

כי החכמים הם שהקנום ומי היו חכמיו של רב גטרוגאי? רק חכמי תרננים מאמיני הקבלה, ומוכן מעצמו כי דברי האומרים שהחכמי הקראים המציאו הנקוד הבל הם ורעות רוח. ואולם אף אילו לא שמענו עדות הגאון יתברר לנו כי בעלי הנקוד והטעמים היו מן הרבנים לאמתם. הן אמנם כי נמצא חלופים רבים בין נוסחאות התלמוד ובין נוסחאות המסורה. בין בחסר ויתיר בין בנקוד בין בטעמים, אבל אין להפליא על זה אם נתבונן בדרך המדרש אשר הלכו בה הקדמונים, רבים מדרשותיהם דרש לפי המסורת גם דרשו סמוכים על דרך: לא יאכל חמץ היום - אתה יוצאים. גם כלא אסמכתות לאין מספר ובכל אלה לא השניחו על מסורות המקרא והטעמים, אבל כשלו ערוך היה בידם שהפשט לבד והמדרש לבד. אך כנגד זה תשרה בעלי המסורה והנקוד והטעמים היתה אחרת, משפט מלאכתם היה לנסח ולנקד ולהטעים כפי עומק פשוטו בין בהסכמה בין שלא בהסכמה עם המדרשים. ועל כן החלופים שביניהם ובין בעלי המדרשים אינם מיכילים מאומה שמיסדי הנקוד היו מבעלי המקרא. אמנם להפך דבר ברור שלפעמים הנקוד והטעמים נוסדו לפי המדרש, ובשום עין על דרשת חכמים הטעמים כיוצא מן הכלל⁽²⁾. והלא הקראים עצמם מעולם לא חשבו ולא עלה על לבם ליחס לעצמם זכות תקון הנקוד. והם אומרים שמסבבל הירושה הם להם. ומכתב אלהים חרות על הלוחות בנקוד וטעמים, ומאדם נהגו האותיות והכתובה והלשון והנקוד והטעמים (אשה"כ צד 70). ואחד מאחרוני הקראים העיד כי כל החכמים פה אחד סוברים ומודים שכל התורה כולה מנוקדת ומוטעמת יצאה מיד משה איש האלהים (ד"מ ט"ו), מזה נראה כי הם עצמם חשבו כי לא מאתם היו כל אלה. יתר על כן הלא ראינו כי בל"מ רב יהודאי גאון כבר נתפשט המנהג מן הנקוד ואיך אם בן יהיו הקראים מציאו בדעתנו שקודם זמנו של הגאון הזה לא היתה כת הקראים בעולם. ואולי לא נתעה אם נחליט כי היה הרבר בהפך. שראשי הרבנים אשר מצאו חפץ בהקנת הנקוד והטעמים והשתדלו בהתפשטותם לטען הקל הקריאה והבנה ככתבי קדש עד שהמלאכה השתלטה בשלמות אחר שלמות. גרמו בזה נזק למדרש חכמים ורבו המטאנים בו והתחזקה ע"י זה כת מכחישי הקבלה. ואמנם נראה כי בעבור זה לא הניחו ידם מן התקנה, אך בכל ימי הגאונים נדבו חכמים גדולים במקרא חכם וזמנם בלי עיכוב למלאכה הנכבדה הזאת ושטרו את הכלל הישן והאמת: צדיקים ילכו בם ופושעים יכשלו בם.

קורות

(2) רש"י ושאר ספרשי התורה כבר רמזו שבעלי הטעמים המציאו לפניהם לפי כונה מדרשי המורה. ע"י פרש"י שבות ס"ו י"ח מקדש אדני כוננו ירוך מקדש בוקף גדול להפרידו בתיבת השם לאחריו המקדש אשר כוננו ירוך וכו' ומכונן על כדרשם בנבילותא. שם כ' א' וידבר אלהים את כל הדברים האלה לאמר. את נבטע מפסיק כדי לרמוז על כל הדברים האלה' שלמי מדרשם נאמרו כלם בדבור אחד. ד' טעמים בתורה נמצא אשר אנכי מצוך חיים דברים ו' ז' ו' י"א, ח' א', כ"ח י"ג, ובכלם מצוך בצמצם הביר להפרידו מן היום לאחריו יב"ג האחרים אשר נמצא זה המאמר אינו מן אלא שטעם מצוך או במשרת, או בטפחא לפני אתנחתא: וסוף פסוק והלא דבר הוא אין זה אלא שבאלה הרי' הפרידו 'מצוך' מן 'חיים' מפני הכדוש. הראשון היא: אשר אנכי מצוך חיים על לבבך ודרש בספריו שלא יהו בעיניך כדיומנבא ישנה... אלא כחדשה: ודיש היום על לבבך. השני: אשר אנכי מצוך חיים לעשותם. הפריד מצוך מן היום מפני מדרשם חיים לעשותם וכתר לישול שבתם, הרי' אשר אנכי מצוך חיים תשמרון לעשות, והרי' אשר אנכי מצוך חיים לשבור וזמנות ג"כ בטעם היה היום לעשות וכו'. ואעיר עוד על הפסוק ויבר עלי רוח קנאה וקנא את אשתו והסנינו קנאה בנפסיק: והפרידותו וקנא, וסוד בפאמר שלאחריו קנאה בפנים משרת ואולי רמז על מדרשם שיקנא היא חובה. וכבר התעוררו אחרים על ענין זה ואין להאריך.

פרק ארבעה ועשרים

המסורה חמשך מהקודם.

קורות שונות עברו על מלאכת הנקוד עד השינוי המדרגה אשר עומד עליה כסוף ימי הגאונים. כדרך שהשתלם הנקוד אף כן השתלמה המסורה מעט מעט. כי בהתכונן בתכונת שלשת העינים האלה, הנקוד, המעמים והמסרה, נראה כי הן מלאכות אחיות וקשורות אחת אל אחת, לא נרצה לאמר כזה כי שלשתן מלאכה אחת, אשר יצאה מתחת יד אומן אחד וכזמן אחד, כי זה דבר אשר לא יתכן, מצד היותן מסוכסכות ורחבות ועוד יותר מצד היותן שונות בתכונתן. המסורה היא מלאכה כבדיה עצימת ופרי יגיעת בשר, אך הנקוד והמעמים הם מלאכת חכמה והתבוננה עמוקה (רש"ל ויכוח וכו' צד 104). אבל זאת נאמר כי המסורה אשר הוכנה והוסדה בפרק זמן הגאונים היא מלאכה גדולה ונדרש לה זמן רב ושקידה, ואף כחות רבים להכנתה. והנקוד והמעמים הם שני יסודות עקריים אשר זאת המסרה עומדת עליהם (לעיל פכ"ג). שמות עושי המלאכות האלה הראשונים לא נזכרו. אבל זאת שמענו כי עסקו בהן בבבל כמו בא"י. כבר הקראי הקדמון נסי בן גח מזכיר נקודות ומעמים חסרות ויתרות לאנשי שנער (לעיל שם). והנה כמה שפירש ביחוד, שצריך לאלף הנקודות והמעמים וחסרות ויתרות לאנשי שנער שהם בני בבל, נלמד כי בזמני היו שתי שיטות בעינינו האלה, שיטת אנשי שנער ושיטה אחרת, והוא מסכים עם שיטת אנשי שנער שהם בני בבל. ואמנם המחלקת הזאת בין בני בבל שהם נקראים מדנחאי ובין בני א"י הנקראים מערבאי, בכל העינים האלה, בנקוד ובמעמים ובמסורה ישנה מאד. אחד מן החלופים העיקריים אשר ביניהם הוא ההבדל במצב הנקודות ממעל או מתחת לאותיות. שמדנחאי העמידו הנקודות על האותיות, מלמעלה, ומערבאי העמידום מתחת לרגלי האותיות ונקוד שלנו. נקוד מדנחאי נקרא נקוד האשורי והוא הבבלי. מן הנקוד הזה לא נשארו דוגמאות רק מתן מעט והן שירים קטנים בכתבי יד אחדים אשר בקצת איצרי ספרים. וסבת הדבר הזה היא יען במשך הזמנים זה הנקוד האשורי נדחה מפני נקוד מערבאי הנקרא גם נקוד שברייני, ונהגו כל המקומות ואף הבבליים בנקוד א"י על כן נשתקע הדבר. מלבד החלוף בענין מצב מתחלפים גם מתחלפים בענין מספר התנועות שמדנחאי אין להם רק שש תנועות, והן: הקמץ, והפתח, והצירי, והחיריק, והחולם, והשוּרַק, וכן מתחלפים במספר המעמים ובכתיבה מצבם שמיצב כלם ממעל למלות חוץ מן הסלוק והתפחא שלפניו.)

אמנם רבים מאד הם החלופים בין מדנחאי ומערבאי בעניני הנוכחאות. החלופים נבכיאים ובכתובים עולים על שני מאות וארבעים ואחד. החלופים הם בענין הקרי וכתוב, במלא וחסר, בחלוף מאל אל על ולהפך — והם מספר לא מעט — ביתרון אות התנועה או חסרונה, בחלוף האותיות השמושיות, ביתרון מלה או חסרונה, בחלוף מלה אל מלה הדומה לה כמושגה, מאלה החלופים נרשמו מאד ושה עשר במסורה הגדולה על סדר המקרא. והאחרונים מצאו עוד חמשד ועשרים חלופים לפי מה שהוציאו מתוך כתב יד ישן נושן הכולל קצת המקרא עם נקוד מדנחאי (ר' שמחה פינסקער מבוא לנקוד האשורי צד 122). כל אלה החלופים לא

1) המקור לרוב הדברים הוא: מבוא לנקוד האשורי לר' שמחה פינסקער. ואם נמשכתי אחרי ספרים אחרים וזכרתי בשם. אבל צריך אני להודיע כי לא יעלה על דעתי להכניס תוך ספרי חזק עינים ותקורות על עצמות המסורה כי אין זה סבתלית החבור. ואין חסדי לדבר על הפנות האלה רק בכתיבת תולדות הכללית. (ד"ר ח"ד)

לא היו תולדות הדרישה והחקירה. כי אם יצאו מן המקובל בספריהם כלומר שהנוסחא של מערבאי נוסדה על מה שנמצא כתוב בספרי א"י, וכן הנוסחא של מדרנאי נוסדה על הנמצא כתוב בספרי בני בבל. ועל כן אלה החלופים יסודתם במסורת שלא לה נספר כן ולא לה נמסר כן. אבל לא יעלה על הרעת שאלה החלופים היו פרי הבקורת במקרא, שאלה או אלה שנו והחלופי הנוסחא לפי חכמתם ותקנו והגיהו נוסחת הספרים מפני שחשבו שתיקונם טוב מהנירסא הכתובה, כי קדמינו לא היו מבקרי מקרא. אך מכל משמר שמרו את הכתוב לפנייהם ולא נגעו בו כי קדש הוא. ואף אם חשבו כי ראוי הוא שיכתב כך וכך לא מלאם לבם לתקן. אמנם כאשר אמרנו כן הוא יסוד החלופים היה הנוסחא שמצאו בספריהם. וזה הדבר דומה לאותם החלוקים בין בני בבל ובין בני א"י הנודעים מתוך תשובות הגאונים בענינים הלכותיים שגם הם אינם תולדות העיון והחקירה כי אם באו מכח חלופי המנהגים מזמן קדמון, ועתה באמרם „מערבאי ומדרנאי אין הכונה על חברה מיוחדת בא"י ובבבל אשר תעודתה תקון הנוסחא והנהגתה כפי חכמתה כי אם הכונה על ספרים הקובעים הנוסחא על פי ספרים הנמצאים בארצותם. סדר אלה החלופים שהוזכרו הסודרים במסורה בלי ספק ישן מאד. וזה האות כי לא נמצא בס חלופים בכחית הנקוד והמעמים². ואמנם אף שנרשמו כל החלופים שבין בני א"י ובין בני בבל לא נחשוב כי חוץ מאלה היו כל הספרים שיום בנוסחאותיהם או שהחלופים האלה היו בכל ספרי בבל וא"י, כי אם אין ספק שהיו מאו ומקדם בין בבבל בין בא"י ספרים מספרים שונים בנוסחאותיהם כאשר כבר הוכחנו למעלה מן התרגומים והתלמודים והמדרשים שנמצאי מהם נוסחאות לא כדברי אלה ולא כדברי אלה. ומופת ברור על זה יוצא לנו ביחוד מתוך תרגומי של יונתן על הנביאים. הנה על דברי יחוס זה המתרגם אל מסורות מערבאי ומדרנאי הודיע לנו אחד מהחכמים המובהקים בחכמת הנקוד והמעמים והמסורות, דבר חדש שלא עמד עליו אדם עד כה, והוא שיונתן קרא תמיד על פי נוסחאות מדרנאי בכל מקום שפליגין על מערבאי ורק על פי זאת הנוסחא הוא מתרגם, (מכא לנקוד האשורי צד 124) ויסר חרושי שגלה על שמונה ראיות³. והוא פלא! מה צורך לראיות פרטיות ומה יתרון בהן? אם אמת נכון הדבר כי יונתן תמיד ובכל מקום תרגם רק על פי נוסחת מדרנאי מה צורך יש לשמונה ראיותיו הלא כל החלופים הם ראייה אחת? ואם לא בדק היטב כל אחד ואחד מן החלופים ולא התודע לו בכיורו כי כל נוסחא ונוסחא שבינתן מתאימה עם המדרנאי ואף אחת מהן לא נעדרה, אז מה יתרון בשמונה ראיות בהיותנו דנים על חלופים למאות? ואמנם אנו נחשוב כי לא בדק ולא דרש על הדבר כראוי. ובזה לא טוב עשה שלא בדק היטב היטב מ"ס הוציא לאור משפטו. כי חרושי כזה הוא חרושי נגד טבע הדבר. תרגום יונתן בן

עזריאל

(2) ע"י מ"ס"כ על אודת החלוקים האלה בח"ג מאמר א' בסוף חספ"י וד"ש פונקטור במבואו צד 122 נ"ב ולא עוד אלא שחלוקים גם בדניי איסור ויתיר והביא מבעל העשור ותימא שלא רמו על תשובות הגאונים. וע"י בוס של הלמה סוף ב"ק.

(3) ב' חלופים הם הנקוד, א' ירמיה, למערבאי כרתו עצה, למדרנאי כרתו עצה במפיק. ובעמוד: למערבאי ותי לא עשה, למדרנאי לא עשה מפיק ח"א. אמנם לדעת פונקטור במבואו צד 111 וכן נראה אמת שנקודת הדגש בתוך האות היתה נהוג עוד קודם תמצאת הנקוד והיא יותר נושנה מישאר הנקודות ולפי לא רחוקה מציאות המפיק בחלופין והופשר מאד שגם בעל ספרי יצירה באמרו שבע כפילות בג"ד כפר"ת ידע שנקודת הדגש שבאלה האותיות המששתות הכיבת בקריאתן ע"י חרושי ודאי התחילו להדגישן שהיו סימן לתלמודים.

(4) אלה הן ראיותיו (א) ונקטם (זכרית י"ד ה' ג') למדרנאי וכן תרגם יונתן ואחתם. בחלופים שבמסורת גדולה זה היה אצל מביא עזרתו. מתראב"ע שזה היה מן החלופים. (ב) אנדע יחוקקאל ת' י"א) ג' מדרנאי קרי ובתיב יתי' אקמף. (ג') והשיבו (ישעיה מ"ו ה') למדרנאי בוי"ו ואף כן תרגם יונתן. ואתיבו. ד ובצורות (ירמיה י"ג ג') למדרנאי בצרות כתיב ונצרות ק' כצ"ל לפי כ"ו הבבלי וכן ת"י ונטיין. שאר הד' אינן ראיות רק אחרי שגויה בחלופין שבמס"ג שלנו ונתפך מערבאי למדרנאי כמו שעשה פונקטור שהגיה והביא ראיה אחרי חזונו ועל פיה גמי יובה ומי ישמע לראיות כאלה.

עוויאל הלא הוא ילוד א"י, ופי זה יאמין שהוא יתרגם תמיד ובכל מקום רק לפי גוססת ספרים שהם בחלוף עם גוססת ספרי אי? אבל אמת הדבר כי לא כן הוא כאשר דבר זה החכם, כי אחרי בדיקה ובחינה כראוי נמצא כי בחפזן שפט משפט, ויונתן לא תרגם תמיד ובכל מקום רק לפי גוססת מדנחאי כי אם רק בקצת מקומות יתרגם כגוססתאם ומתרגם בקצתם לפי גוססת מערבאי⁵. ומהו יצא כאור משפט כאשר אמרנו כי מאז ומקדם היו בין בא"י בין בבבל גוססתאם גוססתאם. פה ושם היו ספרים גם כגוססת מדנחאי גם כגוססת מערבאי ואף גם שונים מאלה ופאלה. ועוד יותר יודע לנו זאת סמה שראינו שבין חכמי ארץ ישראל ובין חכמי בבל הקדמונים מביאים גוססתאם ודורשים מדרשיהם על פיהן ואלה הגוססתאם שנית גוססתאם מדנחאי ומערבאי, וכל זה ערות כרורה כמה גדלו הסכסוכים והבלבולים בספריהם, ועתה מבואר לנו כי כמו בא"י כן בבבל עם שהיה להם גוססתאם מסוריות בכל זאת לא נשמרו הספרים ועלו במ גוססתאם שונות והיה קשה למצוא גוססתאם כרורה. ועל כן כמעמד היע הזה היתה חובה קדושה דרושה לקיום כתבי קדשנו במהרה גם לבני א"י גם לבני בבל להביא סדרים כדבר המסוכסך הזה להסיר קמשוני השבושים אשר העלו מעתיקים מבוהלים על פני כתבי קדשנו. ואמנם אף באמונה עשו חובלם. כי קמו אנשים מביני דבר ואזנו וחקרו ותקנו וקבעו דור אחר דור הנקידים והערכת המעמים והמסורות, המערבאים לפי דרכם ושיטתם, והמדנחאים לפי דרכם ושיטתם.

אם נתבונן בשלימות הנקוד והמעמים כפי מה שהגיעו אלינו, מאד מאד נתפלא על יקרת המלאכה הזאת וגורל ערכה! איננה מלאכת ימים לבד ומעשה אומנות כי אם היא גם מלאכת חכמה והתבוננות עמוקה. אנשי המלאכה הזאת הם היו המפרשים האמתיים, הם כנקודותיהם ובקיהם ובציוריהם פעלו יותר להכנת כתבי קדשנו מכל הדרשנים והפרשנים וגם הפשטנים אשר היו לפנייהם ולאחריהם. הם היו משייבי נתיבות לחכמת הלשון והרקדוק עד סוף כל הדורות, הם המנהיגים והם המלמדים לכל דורש במקרא. וכמו כן אך בהתפלאות נביש אל עושי מלאכת המסורה, אשר היא עבודת כח ענקים, איזה שוקל איזה סופר כמזהם את כל האותיות והמלים וכל הנקודות בכתיב קדשנו בבחינה ובכונה. אם בשום לב ובהתבונן על המעשה הגדול והרם הזה נביש, באמת לא ילא בעינינו אם נמצא כי מספר רב מחכמי ישראל ההולכים לתומם חשבו כי כל אלה המלאכות אינן מעשה ידי אנשים פשוטים כי אם הדברים מקיבלים ממה מסיני או לכל הפחות מעורא הסופר אשר נאמר עליו כי היה ראוי שתנתן התורה על ידו. כי בהתבוננם בכובד המלאכה וברוב החכמה ובעמק העיון ועוצם

השקידה

(5) החכם פינפקער הביא ראיותיו מנביאים אחרונים וכבר אמרת בחזרת הקודמת שאין ראיותיו מפרושים בשום ענין. ואני בדקתי בחלוף שבנביאים הראשונים ומצאתי שחידוש עולה בתוה. כי בחלוף שבני נראה כי דבריו שתי סיד' ובכל מקום תר' ונתן רק לפי ג' מדנחאי לא יקמו. ביותוש' ח' ל'ב, מ"ו מים לעיר, למערבאי ב' פסקין לעיר כתיב וקרו למדנחאי לעיר כ' לעי ק'. והנה בפסוק יב תר' ונתן כמלנחאי, ובס' מ"ו תרגם בקרתא בני לא כמערבאי ובעי פירושה ובספרינו כ' לעיר וק'. לעי. שם כ"ב כ"ב למערבאי, אם במדר ואם במסל. למדנחאי אם השני בלא וי"ו ות' ואם במערבאי, שם כ"ב ב' למערבאי על כל ערת ישראל. למדנחאי אל כל ות' על כמערבאי. שופטים מ' ל"ג, למערבאי ושפט על העיר, למדנחאי אל העיר, ות' אל. שם י"ג ל' דבר על לבת להשיבת להשיבו כתיב. למדנחאי להשיבו ב' וקרו, ות' לאתבותה כמערבאי. שם מ"ב למערבאי אל דרך המדבר, למדנחאי על ות' לאורח מדברא כמערבאי. ש"א ד' מ"ו למערבאי ועינו וקבת, למדנחאי קמת כ' וקפו ק' ות' קמת. שם כ"ב מ' למערבאי, והוא נצב על עבדי שאול, למדנחאי אל ות' על כמערבאי. שם י"ג כ"א למערבאי ותמלך דוד ששע את כל הרבנים האלה, למדנחאי כל הרבנים, ות' ית כל התנאים כמערבאי. שם י"ד ו' למערבאי כל המשפחה על שפתך למדנחאי אל שפתך ות' על כמערבאי. מ"א ו' ל' למערבאי וארבע כתבות אל ארבע. למדנחאי על ארבע ות' לארבע כמערבאי, מ"ב א' ל"ב למערבאי ויען אליהו ודבר. למדנחאי ואמר. ות' ומלל כמערבאי מ"א כ"א ו' למערבאי מלוכה על ישראל למדנחאי אל ישראל ת' על כמערבאי מ"ב י"ד ו' למערבאי, וישיין בחוכת ירושלים בישע. למדנחאי מיער ות' בחרע כמערבאי ולא נאמן שכל החלופין האלה הם מ"ס ועל כן אין לחידושי של פינפקער שום יסוד.

השקירה אשר נדרשו למעשים נשגבים כאלה לא יוכלו להאמין כי אנשים פשוטים יוכלו לעשות כאלה אף אם הם רבים ואף אם בזמנים ארוכים. אמנם לא כגמול ידם הושב להם. כל אלה המהירים במלאכתם ועש אותה באמונה לא יזכרו ולא יפקדו בשמם, ואך במקרה נתקיימו שמות אחרים מן המשתדלים לעסוק בעניינים האלה בזמן מאוחר, וגם הם אך טעמים המה. הקראי סלטין בן ירוחם בן זמני של רב סעדיה גאון, מזכיר שני בעלי נקיד בשם - אב ובנו - והם רב מוחה ובנו רב משה, וקראם „מתקני הנקוד הטברניני“. הקראים אומרים שאלה שני החכמים בעלי הנקוד היו קראים וצמצמו זמנם כדור אחר ענין מיסוד דתם (ל"ק צד כ"ט נספחות צד 62). ואמנם כבר ראינו ונוכחנו (לעיל צד 59), כי אין זה אמת ברור יען כי אין על-זה אף שטף ראייה. ועדותם בדברים כאלה אינה נאמנה, כי זה דרכם ככל למו להחזיק אנשים לבעלי דתם ולהתיחס עמם אף בלי כל ידיעה ברורה, אך בכל עת אם נודע להם איש אשר כל עסקו בטקרא ובחקור לשון הקודש מיר מנהו בין בעלי דת הקראית. אמנם אם גם נכחיש כי רב משה ורב מוחה היו קראים. אין לנו סבה שלא לקבל מהם על כל פנים דבר זה כי רב מוחה הזה היה עוסק במסורה' אחריו שאנו רואים שקיימו ממנו קצת הערות והנהיגו רשומות על גליון כתב יד של המשה חומשי תורה ישן נושן בענין מלא וחסר. וכמו כן נתקיימו מבני רב משה הערות וחקירות בענין הנקוד והטעמים (ל"ק שם) ולא היה סבה לקראים ליחס להם דברים על שקר אשר לתפארת דתם אינם מעלים ואינם מורידים. ומטעם הזה בצדק נקראו „מתקני הנקוד הטברניני“. ואולם צריכים אנו לדעת כי הוראת הכנוי „מתקני הנקוד“ איננה מכוונת על ייסוד הנקוד כאלו ירצה לאמר שהם יסדרוהו ומידם היה לנו, ועל כן ממצייא הנקוד הטברניני היו רב מוחה ורב משה, והקראי סלטין בן ירוחם באמרו שהיו מתקני הנקוד הטברניני חשב להודיע בזה כי כל הסגולה היקרה הזאת - מציאת הנקוד והטעמים והמסורה - נחלה היא לנו מן הקראים ולהם כל הכבוד הזה. זה לא יתכן, כי הקראים עצמם מעולם לא חשבו ליחס זכות תיקון הנקוד והטעמים לאחד שרובם היה האמינו כי הנקודות מאז ומעולם היו עם האותיות, ואיך יאמרו עתה שרב משה ורב מוחה המציאו הנקוד הטברניני, אבל הוראת הכנוי „מתקני הנקוד הטברניני“ היא שהיו הם מתקנים כלומר מניחים ומנקים משנושים את הנקוד הטברניני אבל לא שהיו הם הממציאים אותו. אם ניתן לב על עצם ההערות והנהגות הנזכרות על שם רב משה ובניו בענין יתברר לנו, כי מי שאמר שהיו מתקני הנקוד לא חשב לאמר שהיו מיסודו. כי אלה ההערות שעל גליון הכ"ו מחלק מה חומשי תורה אינן הערות שעשה רב משה עצמו כי אם בעל ההערות הוא אחר, והוא מעיר כי הנחת הטעמים הנמצאת בכתב יד אינה מוסכמת לכל כי אם רב משה בן משה חילק על קצתם ומניח טעמים אחרים, ונוכל לשפוט מזה כי לדעת בעל ההערות היה רב משה מתקן כלומר מניח הטעמים שעשו אחרים שקדמו לו, ועל כן בשום ענין לא יעלה על הדעת שרב משה היה המתקן הראשון. בההערות ההן נזכרו עוד שלשה אנשים מבעלי הנקוד והטעמים והם רב פנחס ראשי ישיבה, ורב יונתן, ורב חביב (נ"ו שם), אבל חוץ משמותם לא נודע טהם ומתוקף חכמתם דבר גדול, ועל כן לא ראינו לאבר עליהם דברים הרבה. וכמו כן נחשיב אך למותר להזכיר פה שמות נקדנים אחרים אשר גם מהם לא נדע להודיע אשר פעלו גדולות בחכמת ישראל⁶⁾,

6) החכם ר"ש פינסקער בליק צד ל"ב כתב שכל אלה בעלי מסורה ודקדוק ונקוד וטעמים בצרפת ב"א וב"ג) שהיו מבליים כל ימיהם במציאות האלה ולא נמצא מהם מקום אחר שיהיו מיסוד שישמרו בתלמוד כלם השירים בקראית, ואין ספק מתאר ראשי ישיבה של רב פנחס כי גם יודעה בן גלאן הטברניני היה נ"ב ראשי ישיבה (דוד ה"ד)

ואמנם בכל זאת לא נחלל מהזכיר פה שם אחד, אשר עשו הנודים ראש לנקדנים, אף כי אנו גם מחכמתו וממעשיו לא נדע להודיע דבר ולא יימנענו שמו וזכרו באחד מכתבי הקדמונים, רק נמצא רשום בכתבת אחת הנספחה לכתב יד ישן המכיל חמשה חומשי תורה (ע'י הערה 7). והסבה אשר הניעתנו להזכירו ולשום עין בוחנת על זאת הכתבת הא, יען כי כבר החוק זה האיש לקצת חכמינו למציא הראשון את הנקיד האשורי, ועל כן איך אנו רשאים להתעלם מלדרוש על הדבר מה שיבו ומה יש בו מן האמת? הלא אם אמה נכון הדבר כי זאת הכתבת הספר לנו האמת, הלא הותרו כל הפסיקות בענין התיסרת הנקיד אשר החלו עליהם אה ראשם אלה העברים האמללים, ויש מענה לשאלות: מי היה ממציא הנקיד? באיזה זמן נתחדש? כי עתה אחרי שנתגלה זאת הכתבת ונמצא כתוב על ספר וכדיו מה שמו ומה שם בנו, הלא עתה כבר נתברר הדבר ונתגזרו כל הפסיקות. (גרעץ ח"ה בהערה כ"ג בסוף הכפר צד 352). הנה בכתבת הנרשמת ככ"י הנזכר כתוב מאמר קצר אחר אשר ברובו והרו בוקע העגנים ויפזים והולך ואור עד נכון הדבר למעלה מכל ספק, כי אלה דברי המאמר: רב משה הנקידן הבורה הראשון להקל להלמירים למידת הקריאה בהם. ואמת הדבר כי בהשקפה ראשונה היו יכולים הטועים עד עתה כבחינת תחלת המצאת הנקיד ללמוד בינה ולהודיע, מי זה האיש אשר המציא את הנקיד. והמכונה הגדולה בין העברים תותר בפעם אחת. וגם לחכמים המבקרים נקלה להם עבודתם שבלו יגיעה יצלה להם להראות מי היה ממציא מכלי היות מיכרחים להביא העצומות והוכחות בקצת (גרעץ שם). ואמת נודה בלב המים כי כל זה יהיה טוב ויפה לנכונים המבקשים להתלמד ורווח גדול למבקרים שלמדו האמת כמעט עמל. אילו היה רשום ומפורש שהיה רב משה הבורה הראשון את הנקיד אילו היה זה השם כבר נודע ממקום אחר, ואילו המאמר המודיע שרב משה הנקידן היה הבורה הראשון היה עוסד בודד בלי חברים אשר הם חשודים בזיוף, ואילו לא היו גם בהמאמרים הראשונים, אשר זה המאמר מהם, קצת רושמים המראים כונם, אבל עתה מכל אלה שאמרנו נראה הפיכס. הנה אין אנו מכירים אש ששמי משה בן יהודה ואבי יהודה המניה כאשר ניזכר באותו הכתבת, ואם אמת הוא שהיה איש ששמי משה הנקידן הבורה הראשון וממציא את הנקיד לא יתכן שלא יהיה השם ההוא נזכר מאחד מבעלי המסורה והדקדוק הקדמונים. ואף אם נודה באמת המאמר איה איפוא יש בו אף רמז קטן, שבאמרו שהיה הבורה הראשון שמכוון בו בדיות הנקיד אילו היה בידה אופן (מעטהאדע) חדש בלמוד הקריאה, ויכול להיות שהיה מחדש לוחות אלף"א בית א וחבור הברית או כרומה לזה, כי הכנוי נקוד או נקודות לא נזכר בכל המאמר. ואמנם חוץ מזה ומה הלא העדות הזאת הכתובה בכתבת הנזכרת היא עדות שבטלה מקצתה: בטלה כולה, כי הכל מדים כי רוב הכתבת מבוואר כוננה ויופפה ואיך עתה נכסוף אף על מלה אחת ממנה. והנה להראות כל זה צריכים אנו להעתיק פה ענין זאת הכתבת בקצרה: אברהם בן מ' שמחה מעור ספרד במלכות כהנ'יה, יספר, בשנת אלף הר"פ לגלותנו

ישיבה. וכל אלה דברי תרו. וכו' ענינו שפינקער לא ראה שום ענין במקום אחר שנוסח בהלמוד הע"כ הם קראים. האין אפשר שעסקו בהלמוד ואברהם הכתבת? אין לא ראינו ראיה! הוצאנו הסתמי, ראש ישיבת של רב פנהם הוא ראיה גדולה שהיה רבנו וכן לא נקרא אף אחד מהקראים ומה שהביא ישיבת בן עזאן שנקרא בן, גם הוא לא נקרא ראש ישיבה סתם כי אם ראש ישיבת ירושלים שהכונה שתיח ראש ישיבת ירושלים הקראים. ועוד וכי כל המוסקים בניקרא ואינם נוסקים בטענה ובהלמוד הם קראים שאם אתה אומר בן אף אתה עושה רוב ישראל לקראים, אבל רמת חילי הוא בהחכם הוא יורה ריה קראית בכל מקום. ובאמת נראה כי בספרו כבוד לנקוד האשורי כבר הורו בהמשותף הזאת.

(דוד ה'ד)

גלותנו היא שנת ד"א ת"ש (?) ליצירה לפי מנין היהודים בעיר מ"ר כה כבוא שלוחי נשיא ראש ומשך מעיר ציוב לרוד הנשיא הכוזרי... שלחתי בשליחות ממנו לארץ פרס ומדי לקניה ספרי תנ"ך קדמינינו לקהלות כור, ובעולם המדינה היא איסוף אנן שמעתי שיש בשושן גפן תורה קדמון. ובבואי לשם הראוה לי אחינו ב"י בקהל גדול ובסופו כתוב ספור לעות כה יהודה המגיה הוא מודיע: שאביו ר' משה הנקדן היה הכורה הראשון להקל לתלמידים למידת קריאת המקרא בהם. ובקשתי שימכרו לי וימאנו והעתקתי הספור הזה מלמה בלמה בי יקרו לי דברי המגיה מאד והוספתי בו בראור לדבריו הסתומים: הירושים לי באמת. ואחרי כן יחתי העתקה הספור בלשון הזה: אני יהודה בן משה הנקדן מורחי בן יהודה הגבור איש נפתלי ממשפחת השלמי. ומספר והולך הקורות מהתישבות היהודים בכרים המדינה וסלע היהודים אשר בצדו ובעיר ספרד על ים השימים ששמים ומשמים מקניהם לעיר מטרכה... ובבואי לעיר מולדתי פה שומכי עיר מלכות דרוש המדי שירון כשנה החמישית למלכות הארון כסדורי הפרסי אלף ושלש מאות גלותנו הגהתי זה ספר תורה למ"ר מרדכי החבר בן שמעון שקבל חברות יצ"ו, יזכה להגות בו וזרעו עד עולם סטאמן. הנה לפנינו בכתב הזאת שתי הודעות. בהאחת יודיע מי שכתבה רק בדרך העברה או נאמר כמסיה לפי תימו כי הכותב הראשון הוא יהודה המגיה בן לר' משה הנקדן אשר היה הכורה הראשון להקל לתלמידים למידת קריאת המקרא בהם. ובחודעה השנית יודיע זה יהודה המגיה כל הספור מהתישבות הכרים וכל אנפיה וזאת החודעה הלא היא העקרת, ומענינה ניכר כי היא התכלית העצמית לכתבה הזאת. ולפי מאמר הכתבה אף היא שיקרה בעיני אותו אברהם בן מ' שמחה ומחבה ומרוב יקרתה העתיקה. והנה מי שיראה בעין פקוחה על כל הספור הזה ומדקדק בתוארו ובלשונו ובעניניו יבין עד מהרה זיופו. וראינו כי אך למותר יהיה להאריך בהוכחת כונו בשכבר נחלק עליו הדין מזולתנו בראיות שאין עליהן תשובה שהוא מזויף מראש ועד סוף, ולא עוד אלא שניכר לכל כי כמה לשונות בו לקוחות מיוסופין העברי ומאור עינים וצמח דוד, ועתה אחרי שהוא ברור שחלק העקרי מזויף וכדוי לאיזו תכלית, מה מיבו של החלק המפלי מי יאמין באמתתו ויסייג עליו? בפרם בהיות שכל מי אשר יש לו מעט והבנה במליצה יאון הקדש יכיר שמעט אחד יצא הכל, ונוסף על זה הלא בכלו נמצאו דבורים אשר סימני נערות ניכרו בהם. וכאשר אנו רואים בדברים המושמים כפי יהודה המגיה, אף כן הוא בדברים אשר לפי הכתבה יספרם האיש אברהם בו שמחה מעצמו שיש בהם דבורים אשר בשם ענין

לא

(7) הכתב הזאת ראיתי מעתה בפי"ע ציון שהחיל החכם יאספ ונמיתו קרייצנאך, ור' יצחק שניאל ריגיו כבר נתן עליה את הדין לאמר שכולה מוויפת וה"ש פונקטור בליקוס קדמונית צד ל"ב כתב שכל המסוקות שהחיל החכם יס"ד בעניניה מוצקים הם כראי מוצק ואין לישוב בשום ענין. והוא לעצמו חיוסן למען באמרו שכמה לשונות שם לקוחות הן מספרי יוספין בן גוריון וכאור עינים וצמח דוד. והחכם נרעץ בתורה שחוכרנו סמך על הכתבה הזאת לצדדים מודה הוא שכל הספור המתחיל: אני יהודה בן מיטה הנקדן חשוד הוא ביוף אבל מוכן על המאמר שר' משה הנקדן היה הכורה הראשון להקל לתלמידים למידת קריאת המקרא בהם, והבשיר ערות שבפלה מקצתה וזיופה מבואר. ולא כור אלא ששם החכם נרעץ כפי העד דברים שלא אמרם מעולם. כי בכל הערות און גם ובר מן הנקודות אלה שהחכם מהשערת דעתו גירס שהיה הכורה הראשון (של נקודות) ואין נכח להשגיח על משפט היוצא בעורת הנהגה מהשערת בפרם שכאנה מוכרתה כמו שפירשנו בבנים, ואולי הפגחו מלה, בהם' שפי' בהם כלומר שני ידי הנקודות הקל הקריאה, אבל מבואר למעין שבהם מוסב על המקומות. והנה עם שאני מאמין באמונה ע' יח' שחל מזויף בכל זה לא יתיר לבני אברהם על זה עשה הוויף שכל זיופן ערום ומסתתר ואפשר שר' אברהם פירקאויץ אחיו בשם של אברהם בן שמחה שם ידיו באמצע ומי יודע? אבל נדע כי זה אכן נרשף לפנינו סמך כל הכתבה הזאת וחור בו בסוף ימי והחליט שהנקוד והשגמים קדומים והיוציא פתקה המראה שהם מתחלת ימי בית שני בדלעול. וכן דרך זה האיש שמוידי דעתו לחועלת הקריאת וזיופו לו ראייה נגדת. לחועלת הקריאה וזיופו לו ראייה נגדת.

לא היו נהוגים בזמן הקדמונים⁸, ועוד יותר מעורר החשד שהכל בדייה ויויף מה שכותב הכתובת ימלא את פי אנדרה בן שמחה הכמחית על הכמחית מאמת דבריו כמוימה שמכתיב שהעתיק הדברים מלה במלה, ואומר שהדברים היו עינים לו באמת, ואמנם הפלגת הכמחה על היות הדבר אמת מעוררת לרוב החשד נגד אמתו. ועתה אם נצרף כל אלה הנקודות יחד הלא יוצא לנו ברור שאין לסמוך על הכתבת הזאת כלל וכלל.

אמנם ההלכות השתלשלות אלה הפנות: הנקודות, והטעמים, והמסורה, והדקדוק, בנתיבות דבריו ימי ספרותנו בן היתה. הנקוד והטעמים מטיפים אחד יצאו, כי הם אחוים זה בזה ומתפעלים זה מזה. תחלת זמן הוסכם לא נודע לנו בצמצום, אך בזה אין כל ספק כי רשמים ככתב נתקן אחר התימת התלמוד בפרק זמן הגאונים הראשונים, ואולם כאשר כל הדברים יגיעים עד השיגים שלמס, כן גם הם אך מעט מעט השתלמו. אף כמשפט הזה כן היה משפט המסורה. עניני מסורה רבים המה מפורשים ומפורדים בתלמוד. וכבר שערנו כי קרוב הדבר כי מאז ומקדם היו קובצי ברייתות מעניני מסורה, כל זה הלא מפורש יוצא מתוך תלמודנו. מצרף אל זה הנה מסורת אגדה בידנו ככתב ישר דבריו אמת מאמר יקר בעניני המסורה וקדמותה. המאמר הזה נתקיים לנו בכתבי יד שונים ונמצא גם כן בדפוס בקצת חברים העוסקים בדברי מסורה. גיסאות המאמר שונות מאד זו מזו כלשון ובמליצה וקצת גם בענין, ובלשן הסומות והתימות וקשות ההבנה, יען כי לפי הנראה כותביהן לא היו יכולים לאמן ידם במליצת לשון הקדש, אכן כל מה שראינו מן המחברים האחרונים שישתללו לפרש דבריו לברור ולהקני ולבאר לשינוי הקשה והמשהת לא מצאנו בכל השערותיהם ותיקוניהם דברים המתישבים על הלב⁹. אבל על כל פנים ממנו נלמד כי מאמר המסורה הנה יישן נושן ובעל המסורה בן אשר כבר השתמש בו בחבורו דקדוקי הטעמים (ר"ה אפפנהיים במאמר הנ"ל במאנאצין), מסורת האגדה הזאת תורנו דעת ותבינו שמועה בקדמות השתדלות חכמי ישראל בעניני המסורה. עם משולשלה קבלה המסורה הגדולה מהכס לחכם. וזה תוכן האגדה: דוסא בן אליעזר בנו של ר' אפסי קבל מר' יהודה הבבלי שקבל משמעון אביו ושמעון קבל מר' אדא אשר היה בזמנו אדם גדול במקרו והוא קבל מר' המנונא שמצאה בנהרדעא ושניה ר' אדא ור' המנונא קבלו מן מנקי (וי"ג מנקי גם מנקי גם נקיי דעת עי' מאמר הנ"ל 32) שגלה מאן שהגלהו רופוס, והנה קשה אלינו לקחת אלה הדברים ככתבן וכל ספק מרנוס רופוס המביא בתלמוד היא קדומה כל כך עד שכבר בימי רופוס שהוא בלי ספק מרנוס רופוס הגדול שלנו שהרשיע בימי מלך אררינוס בדרו של ר' עקיבא היתה קבועה וקיימת. ואף אילו נרצה להתפשר עם הדבר הזה עוד יפלא בעינינו להביא בחבור את רב אדא ורב המנונא עם דורו של ר' ע. ואולם מלבד כל אלה הלא כבר ראינו ונוכחנו כי המסורה הגדולה הלוייה במציאות הנקוד והטעמים, ועל כן לא יתכן מציאותה בלתי מציאותם. אך לזאת נאות לסמוך על מסורת האגדה הזאת ונלמד ממנה כי בכל הזמנים הקדומים היו עניני מסורה להם ענין לענות בהם כאשר כבר הוכחנו, ואולי באמת החכמים

(8) הדבורים כה' לשם תואר הכבוד, וכן הדבור ב' אור, והדבור ס' לה כ' כ' לא היו נהוגים

אצל הקדמונים.
(9) בסדר נכון ובדקדוק הביא גיסי הרב ר' דוד אפ"ה זצ"ל במאמר שבמאנאצין של החכם ברלינו שהוכרזו את כל המקומות בפברי דפוס ובכתבי יד שחיבאה בהם מסורת האגדה הזאת והעתיק הנוסחאות והענין על חילופי הניסוחים שביניהן. וגם העיר בצדק כמה יש בה מן התועלת לתולדות המסורה. ונמשכתי במאמרי שלפניו אחרי קצת מדבריו. ועי' בכל המאמר ועוד עי' בפי' הד"ר לתלמודי רב סגדיה נאון שיע"ל הכבו רפאל קירכתיים במאמרו שבסוף הכפר צד 56 שהעתיק גיב קצת ניסוחאות ביאת המסורת וראה גם אחרותיו והלכתינו די בכת שכתבנו.

הנזכרים באגדה בשםם היה עסקם במסורה, ובכל ענין ניכר לשעו' מזה כי בכל ימי חכמי התלמוד היו כהם אנשים אשר עסקו במסורה, ואחדים מהם הם הם הנקובים פה בשמות. אמנם המסורה בזמנם לא היא המסורה הגדולה שבזמן מאוחר. ובלי כל ספק לא היתה בימי חכמי התלמוד מסורה במציאות אף בחצי השלמות מכפי שהשלים ה בדורות האחרונים. הנקוד והטעמים הועילו הרבה לשלמותה. אכן בכל זאת גם היא אך מעט מעט הניעה לשלמות. רבים היו עושי מלאכת המסורה, וכערך שהוקלה העבודה הקשה על ידי תיקון הנקוד אף לערך הזה עוד רבו העוברים. ויהי כרביה המתעסקים במלאכת המסורה גם אז רבו מסורות שונות. כי אין להכחיש כי מאז היו חלופים גדולים בין הספרים מכתבי קדשנו, בפרט בין ספרי א"י ובין ספרי בבל. ואף לסנה הזאת נהיו שתי מסורות הנודעות למערבאי ולמזרחאי, הלא מונח בן בטבע הרבר כי בספרים וכתבים אשר נתנים ביד סופרים ומעתיקים הוא מן הנמנע שלא יבואו בהם חלופים וטעיות. הרבה שגגה עושה, הרבה התרשלות עושה, ועוד יותר סמיכת המעתק על זכרונו עושה. ולא לחנם הוזכרו הקדמונים את הספרים על הכתיבה שלא מן הכתב, עד שאסרו לכתוב אפילו אות אחת בס"ת שלא מן הכתב. ובדוחק התיירו זאת בהפלגין וטוויית מפני שהן פרשה קטנה שבקיאים בהן (מנחיה לבו מגילה י"ח). ועל כן במצבים כאלה היה הזמן דורש להסיר הערוב והסכסוך ולהבחין? וזה היה הענין בעלי מסורה הכללית אשר יסרו החלה בארץ ישראל בדקדוק הזאת. היוצא מפעלתם היה המסורה הכללית אשר יסרו החלה בארץ ישראל בדקדוק ובמתינות ובבינה ויתירה ובהסכמה לפי הנוסחאות המקובלות ברוב ספריהם והיא המסורה הנקראת מסורת מערבאי. ובלי ספק היתה ראשית הכנתה בטבריא היא העיר אשר בה מאז מושב התיירה וחכמיה מהירים בלשון הקדש. ואמרו עליהם בעלי דקדוק ראשונים בדברם מרגשות הרוש כי אנשי טבריא הם שתקנו שתי קריאות לאות הרי"ש והם הנחיים בלשון מבל העברים (רקמה סוף שיער ב'). וכן הכינו ויסרו מסורה כללית גם בבבל לפי נוסחאות רוב ספרי בבל והיא מסורת מזרחאי. אלה המסורות היו היסודות לכל מעשי החכמים שעסקו בפנה הזאת בדורות הבאים. ובאה המלאכה לתכלית השלמות האפשרית על ידי שני אנשים חכמים ובקיאים כאלה הענינים, והם גודעים לנו בשםם. שם האחד- אהרן בן אשר איש טבריא אשר שם היו אנשי המסורה ומתקני הנקוד (הראש"ע בס' צחיה), ושם השני יעקב בן נפתלי אשר היה מבבל, ובעל מסורת המסורה (הקדמה ג') יכנס ראשי ישיבות במסורה. מספר גדול חלופים נמסרו אשר ישנם בין נוסחאות בן אשר ובן נפתלי ורובם ככלם בנקוד וטעמים, בחסרות ויתרות נמצאו רק מעט וחלופים במלות כלל כלל לא, ולא נרצה לשפוט מזה כי יען שלא נמצאו בין חלופיהם חלופים במלות, על כן מבואר שלא היו חלופים כאלה בזמנם בין בני א"י ובין בני בבל, כי אם אמת הרבר כי עוד היו חלופים בחסרות ויתרות באותיות גם במלות ולא נשנו בין חלופי בן אשר ובן נפתלי יען כי כבר נשנו בחלופים שבין מערבאי ובין מזרחאי. ואמרו בעלי מסורה האחרונים שהלכה כמערבאי והלכה כבן אשר. ורוב הנוסחאות אשר בספרים שלנו הן לפי נוסחאות מערבאי ובן אשר. ואמנם נאמר כמובנה רוב ולא כל כי הרבה יש בספרים כמדנחאי ולא כמערבאי, וכן בכמה מקומות נמו מקריאות בן אשר ונמשכו אחרי גירסת בן נפתלי¹⁰), אבל בדרך כלל נאמר כי נצחו אנשי א"י את אנשי בבל בענין זה ותהי קריאתם לחק בישראל.

אז

(10) כל הדברים שזכרתי פה בכללים מתיינת חלופי מדנחאי ומערבאי, וחלופי בן אשר ובן נפתלי וכן מעטין (ד"ר ח' ה')

או כאשר החלה חכמת הדקדוק להשתרש ולהתפשט בכלל היתה היא המרה להתיר כמה ספיקות בקריאה ולהבריע בין החלופים. ויהי יחס ההצטרפות בין חכמת הדקדוק והנקוד והמסורה. הנה אין כל ספק כי הנקוד והמסורה היו יסודות הדקדוק, כי מרם נדע נוסחא ברורה וישר קריאת המלות בשום לשון מן הלשונות לא נוכל לשפוט על דרכי שמושי ואפני נשיותיו, ולפי זה חכמת הדקדוק התפעלה מהנקוד והמסורה. ואמנם גם להפך היה הדקדוק המטהר והמוכך את הנקוד והמסורה מסיני השבושים והשניאות אשר נפלו בהם במשך הזמנים כשגנה או מחסרון ידועה. ונראה כי מכת החקירה בדקדוק הלשון היתה זאת כי קבעו האחרונים גם בכלל הקריאה כמערכאי, וככן אשר כי מצאו כי נוסחאותיהם יותר צדקות לפי חקי הלשון מנוסחאות מדנחאי וכן נפתלי, ויען כי לא ממשוא פנים למערכאי ולכן אשר הכריזו כמותם כי אם מהכרח ששל פי חקי הלשון הדעה מוכרעת שדבריהם לרוב צודקם, על כן לא היה זה לחק ולא יעבור לקבל נוסחאתם ככל מקים באין יוצא מן הכלל כי אם קבלוה רק כשמצאח צודקת לפי דעתם ואחרי בחינתם וזה היה לרוב, ואמנם בקרב הומנים אשר היתה מלאכת המסורה ענין אהוב לענות זה, ורבים היו עושי מלאכה או כרבות עושיה פרו ורכו גם המסורות. ואמר אחד מחכמי המסורה האחרונים (ר"א נחור במסורת הקרמה ג') כי המסורה הגדולה אין לה קץ. ולפי השערתו, אילו היו כל דברי המסורת הגדולה אשר ראה ביום כלם כתובים וקשורים יחד על ספר ירבה כנצו בכמות כל העשרים וארבע. ואחד מגדולי חכמי צרפת (ר"ת בהכרעותיו צד 11) כתב: כי אחרי אשר נכתב המסורת הוסיפו בו אנשים דברים שאינם במנין. וכבר אחד מן הגאונים - רב צמח בן חיים - בהשיבה שכתב לאנשי קורואן על אודות אלדר הדני (עי' לעיל פי"ב צד 126) העיר על דבר החלופים והשונים בין בכל לאי בחסרות ויתרות ובפתוחות וסתומות ובפסקי טעמים ובמסורות ובחתוך הפסוקים. ואמר ר' מאיר הלוי אבולפיא כספרו מסורת סייג לתורה, שגם בספרים המיניהם שבידינו נמצא מחלוקות רבות וגם המסורות לא נמנעו ממקרה המחלוקה, וכיותר התעוררו על זה ההבטים האחרונים שעסקו בתיקון המסורה⁽¹⁾. והלא עוד אחרי שכבר נקבעה הקריאה והוגהו הספרים על פי המסורה עוד לא נגדו עד תכליתם כאשר יגלה ויראה לכל מעיין בספרו המדקדק ומפרישי דמקרא הקרמונים⁽²⁾.

ואמנם כאשר ראינו מכל זה שכל הזהירות והשמירה לא הועילו להעמיד הנוסחא בהסכמה

כי ענין הרוח של אלה ואלה לנוסחאות רוב הספרים שלנו שעל פי המסורת ברורים ומבוארים לטעמים בנדקם שנו מיני החליפים האלה ובתערכתם לניטת הספרים הנמצאים בידנו ואין לנו צורך לאיזה פרטיה. ואמנם מה שכתב ר"א נחור בתקופתי הנזכרת שהחלופות בין בן אשר ובין בן נפתלי אינן אלא בנקודות וטעמים אינן כלל רק לפי הדיב אבל יש כמה יוצאים מן הכלל וטעמם הקרוא בשבדוק הלופים. וארשום מה קצת חליפי ב"א וב"ב בחסר ויתור. כמו ביהושע כ"ד יש לב"א אל קנא לב"ב אל קנא ובספרינו כ"ג ועי' מ"ש יהוקאל ל"א ד' לב"א וי"ק בגדלו לב"ב וי"ק ה"ו ובספרינו כ"א וי"ק רקטה צד 171 ויש צד 98 באר שלב"א וי"ק בישא תחת ה"ו הראשונה והדוקה תחת השנייה ולב"ב וי"ק על משקל וי"ו ונראה מזה שגם לב"ג כ"י אלא שהוא נחת. החלום מ"ה ל' לב"א ביקותיך לב"ב בקותיך. ורב סעדיה גאון קרא ככ"ג כלא יוד ופי' מלשון בקורת תהיה והנטיש בתשבותיו קרא ככ"א ופי' מלשון יק⁽¹⁾.

(1) עי' על זה נחור במנחת שי שהביא בסקונית חלופי הספרים עד שנתפלא על רבנו המחלוקת בין המסורות השונות.

12 הדבר ידוע כי רש"י בפירשי על המקרא פי' לפעמים שלא כתבם ע"פ מסורת בספרינו. והרבה חלופים נמצאו בספרי המכילים בפרש בוהר ובתוקנים ור' יונה נראה ברקעה נביא ג"כ פי' שלא בספרינו כמו בצד 42 כתב: וכבר הוסיפו עוד ה"א ותבאתה לקראתי שבש"א ב"ה ל"ד ולפנינו כתוב ותבאתו ק"ב, ויש צד 54 אבר שיש אליך במקום ה"א כמו בדתי ב' י"ד אכבד את עילכם ולפנינו כתוב אכבד. ויש צד 77 מינה ולצלע הצשכן בשמות כ"ו כ' ויש עוד אחרים ובעל התעמול חידר רמאל העיר יפה על כלם. אכן שם צד 120 שמונה בין אהם שבא המסורת במקום המסורת וה' אלהים העבאת ה' וכדו כהרשע י"ב ו' ובספרינו הג' ה' אלתי העבאת והעיר הזכום הזכור שבנות ה' על הכסוף בעלים מ' ה' יאמינו אלתיך העבאת ה' הגיע בארץ ואינו ג"ל אחרי שלכתים היו שם על איבע ולא כתוב אלהים לא היה ה"ו סביא ראייה במנין כי אינו ראייה על כלל. דוד ה"ד

בהסכמה אחת, כן נראה מכל מעשי ידי בעלי המסורה כי ההכרלים והחלופים הם לרוב בנקוד וטעמים ובחסר ויתיר באוהיות ולפעמים גם בהשמטת מלה או בחלופ מלות הדומות קצת בצורתן או במבטאן. כי חלופים כאלה אפשר מאד שיתהיו משגגת המעתיק או מהתרשלותו או משכחתו, אבל לא נמצא בהם חלופי מלות ודבורים המהפכים הענין ומשנים אותו לכונה אחרת באופן שצרכים להחליט שהמעתיק הויד וכתב דברים מדעתו, כי מה שנוגע בעצם הענין ובעיקר כונת המקרא לא היתה מחלוקת בישראל. ולא היו הספרים נבדלים זה מזה. כמשפט החלופים בין בעלי המסורה אף כן משפט החלופים שבין המסורה ובין התלמידים והמדרשים כלם אינם יוצאים מכלל המינים שהוכרנו. הראשונים לא היו מבקרי מקרא ולא עשי נירסאות מהשערה ומשקול הרעת. אך החזיקו בניסוחאות ספריהם. ובאחת נבדלו בענין זה חכמי התלמיד מבעלי המסורה. שחכמי התלמוד בעת שהעתיקו והציעו מקרא לעשית בו מדרש העתיקוהו על פי ספר אחד המונח במקרא לפניהם ולפיהו דרשוהו, ואולי גם לפעמים לא עיינו כלל בספר והעתיקו מזכרונם, ובין כן ובין כן השעות עלולה. שאולי הספר מוטעה ואולי זכרונו הטעהו, אבל בעלי המסורה אשר אין תכליתם כי אם לישר הנוסחאות ולברר האמתית, להם בדיקת כל ההעתיקת חובה כי זה אימנותם וכשקבעו נוסחא לא קבעוה רק על פי רוב הספרים הנמצאים. הדבר הזה הבינו היטב קדמונינו ונתנו יתרון למסורה אף במקום שחולקת על התלמיד. אף כן הדבר בתרגומים אף שבכמה מקומות בתרגומים נראה כי נוסחאותיהם שונות מנוסחת המסורה אין להשגיח על זה. כי מי יודע אם ההעתיקה מן המקרא אשר על פיה תרגם היתה בדוקה, ואם השתדל המהרגם לעיין בהעתיקות אחרות הלא אין זה אומנותו? ואמנם בענין התרגומים עוד יהיה זה הכלל שמור לנו, כי לא בכל עת ניכל לשפוט מן התרגום על דקדוק הנוסחא שבמקרא, כי „המהרגם לפעמים מוסיף ומשנה ליתרון באור מבלי שהיתה נוסחא אחרת לפניו מנוסחתו“ (לעיל פכ"ג). ואמנם יתברר לנו כן ביהוד מתוך כתבי בעלי הגליונות שמעתיקים כתובים מן התורה והנביאים והכתובים וכמעט בכלם אינם ככתוב, אין זה אלא מפני שכל ההעתיקות שבהם מתורגמות ודרך המהרגמים הקדמונים לשנות ולהוסיף ליתרון באור.

והנה זאת הפעולה הנכבדה, היקון הנקוד והטעמים והמסורות, אשר היא תוצאת פרק זמן הגאונים, ופרי יגיעת הרבנים, תתן לראש פרק זמן הזה עשרת תפארת. כי בה נשלם מעשה גדול ליסוד דת ישראל על איתני מוסרי התורה שבעל פה. במעשה הגדול והרם הזה פעלו כחות רבים בשקידה ובתוקף ובתעצומות הרוח רבים היו המאורעות אשר קרים בקרב הזמן הארוך הזה. פעם כנחלים נטו עתותיהם בהשקט ונחת גם פעם כלי ימיהם ברעה ושנותיהם בכהלה, אך גם בטוב גם ברע לא השיבו ידם מעשות חיל בתורה ובתעודה. גם מבית לעדהם קמו להם שוטנים שונים. וקמטות ומריבות היו בין הגאונים וראשי הגולה וגם לפעמים בין גאון לגאון, אבל בכל אלה עולם כמנהגו נוהג. אז פור התפוררה עדת ישראל והיהדות חשבה להמוט כי קם בקרבה עדת הקראים אשר רצו לעקור תורת הקבלה משרשה, גם מלחמת הגופה הזאת לא היה לה כח לעכבם כהליכתם על שדה חבמת תורהם. כי כלי המלחמה אשר בידם לא היו שוים בערכם אלה לאלה. הקראים באו בחיב לשונם חגורי חסות ושכורי קנאה והויה, ובתמהון קנאתם לא ראו מה הזמן דורש וכי דרכיהם לא יתכנו להלך עם החיים. אבל הגאונים בשוכה ונחת הלכו בררכם כמאז כן עתה היו עיניהם פקוחות על משאלות הזמן, כקדמוניהם כן גם הם ראו והבינו כי התורה שבעל פה היא המדה להציל קיום דת היהדות לדור ודור, וכל יגיעת הקראים לשוא ותקותם

כי באחרונה הפצצ בידם יצלה לא תהיה ולא תקום, כי דת אשר לא תחשוב חשבונות עם החליפה במקום ובזמן ולא עם תהלוכת ההשכלה ועם ההכרת והאפשרות אין עתידות לה ואין תקוה לאחרייתה (לעיל ספ ט). ויען התבוננם בכל זאת היו טענות הקראים והחכמהים אין איל להפריע אותם ממלאכתם. העבודה כיגיעת בשר ורוח ומחשבה תמימה עשהה פרי לברכה. היא הולידה והצמיחה ספרות גדולה והחכה בחלכה ובאגדה, ממנה יצאו מספר רב הנהגות ותיקנים הנדרשים לחייהם הדתיים וחקים ומשפטים להגדיל טובות עמם ולהת משמר למוסר השכל, גם בקרב פרק הזמן הזה גם ידיעת לשון הקדש העלתה נצח ותהי פורחת, רבים נסו כחם להרבות שיר ולהיטיב במליצה והפצצ בידם יצלה. מאד מאד הפליאו לעשות בתקנת המקרא ביסדם הנקוד והמעמים והמסורה אשר יקיימו שמם וזכרם לדורות עולמים. אז בחלק האחרון מפרק זמן הגאונים כל אלה המעשים השינו שלמותם ספרות ההלכה קבלה תכונה מדעית אל-הספרות הטרדשית נספח חקר המקרא לפי פשוטו, ובינת הלשון השלימו ע"י חכמת הדקדוק. לא נאמר כי יד הגאונים עשהה כל אלה. אבל זאת ברור כי לא הפריעו אחרים מעשות מעשיהם ומחלוך בנתיבות החכמה וההשכלה, כי אם תמכו בידם, ופעולתם הפיקה-רצונם, וזה דבר גדול אשר נחשב לגאונים לצדקה. וברורות האחרונים עוד הגדילו צדקתם. כי מלבד שהיו הגאונים מעשים אחרים לכל דבר חכמת בינה, עוד הם נטלו חלק בראש בדרושה חכמת ישראל, בבינת המקרא, בחקר הלשון ודקדוקו והיו למשל טוב לטובים ולישיי לב בעמם אשר דעת לנפשם ינעם. ואמנם יותר מכל אלה קנו לזם הגאונים צדקה גדולה כמה שמהם יצאה התורה שבעל פה. התפשטה בכל מקויות משיבת היהודים בארצות הקדם ובאיכרופא והם קיימו את התלמוד מורשה לכלל ישראל.

ספר תשעה עשר.

התפשטות התלמוד ודרכי דרושה בארצות הקדם, ספרד ופרובינציה, באיטליא, צרפת, ואשכנז, התימת חספ

פרק המשה ועשרים

התפשטות התלמוד ודרך דרושתו בארצות הקדם*

נפות התבל אשר נאחזו בהן עם ישראל בשנים קדמוניות במספר גדול היו שלש: ארץ ישראל, בבל, מצרים. ארץ ישראל היתה ארץ אחוותם, בבל היתה ארץ גלותם, וארץ מצרים היתה ארץ מנותחם. בארצות האלה היה גם מקום משכן חכמת ישראל. בימי קדם א"י נעלתה על אחיותיה. בה הוחל לדרוש בתורת משה ושם נוסדו המשנה וההלכה, היא ארץ מילדת כל התנאים נושאי התורה שבעל פה ומיסודיהם בזמנים הקדמונים ההם לא היה לבני בבל חלק בכל הנעשה מן התנאים הראשונים בבנין זאת התורה והשלמתה. אך מעת חתימת פרק זמן התנאים החלו גם שם לעבוד עבודת הקדש והמרדש וההלכה השתלשלו שם עד מרום קצם. אמנם במצרים עם שגם בה

(* אפשר מאד לחשוב שעם חתימת פרק זמן הגאונים כלה ענין החקירה שקבלתי עלי בחבור זה והוא השתלשלות התורה שבעל פה, אך באמת אין הדבר כן ולפי דעתי התפשטות תורת התלמוד בשאר ארצות התבל בצדקת הגאונים נחשב חלק עקרי להשתלשלות התושבע"פ ועל כן היה נחוץ לתכליתי הספר הי"ם חות. אשר ידבר על פטולת חכמי ישראל בפתת התושבע"פ. ואולם סובן מצמצמו כי לא יהיה דבורי רק כמה שנוגע בחכמת התלמוד החלכה והאגדה, כי רק זה נדרש להפצי בזה הספר, וגם לא יהיה דבורי רק על החכמים הברורים והנודעים על היותם הבונים הראשיים בחכמת התלמודית, ולא אלך להלכה כהאלף החמישי. (ד"ר ה"ד)